

ISSN 1304-8120 | e-ISSN 2149-2786

Araştırma Makalesi * Research Article

Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerinden Karahanlı Türkçesi Hâl (Durum) Ekleri ile Arapça Harf-i Cerlerin Karşılaştırılması

Comparison of Karakhanid Turkish State Suffixes and Arabic Prepositions Based on Proverbs in Dîvânu Lügâti't-Türk

Sadi GEDİK

Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi
sgedik@ksu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0002-8952-4788

İsmail AKÇAY

Dr. Öğr. Üyesi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İlahiyat Fakültesi
iakcay@ksu.edu.tr

Orcid ID: 0000-0001-5065-5839

Öz: Bütün dillerde bir duyguyu bir düşünceyi bir hükmü ifade etmek için cümleler oluşturulur. Bu cümleleri oluştururken kelimeleri birbirine bağlayan unsurlar bulunabilir. Harf-i cerler Arapçada, hâl ekleri ise Türkçede kelimeleri birbirine bağlayan unsurlardır. Bu çalışmada Karahanlı Türkçesindeki hâl ekleri ile Arapçadaki harf-i cerlerin görev bakımından benzerlikleri tespit edilmeye çalışılacaktır. Esas alınacak olan metin ise Dîvânu Lügâti't-Türk'teki atasözleri ve bunların Arapçaya yapılan tercümeleridir. Dîvânu Lügâti't-Türk, Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlüktür. Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074 yılında tamamlanmıştır. Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Sözlükte Türkçe kelimelerin Arapça açıklamaları yapılmış ve içerisinde kelimelerin Arapça açıklamalarının yanında kelimelerin ve madde başlarının daha iyi anlaşılması için kelimeler ve madde başları cümle içerisinde kullanılmıştır. Bu cümleler zaman zaman günlük hayatta kullanılan sıradan cümleler, zaman zaman ise atasözü, şiir vb. kültür değeri yüksek olan dil ürünleridir. Sözlükte 300'e yakın atasözü mevcuttur. Bu atasözlerinde kelimeleri birbiriyle bağlamak için hâl ekleri kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözlerini Arapçaya tercüme etmiştir. Arapçaya yapılan tercümelerde ise harf-i cerler kullanılmıştır. Bu çalışmada yönelme, bulunma, ayrılma ve vasita hâli ekleri ile harf-i cerler arasında görev bakımından önemli düzeyde benzerlikler tespit edilmiştir. İlgi ve belirtme hâli ekleri ile harf-i cerler arasında bir benzerlik görülmemiştir. Eşitlik hâli eki ile yön gösterme hâli ekini harf-i cerlerle karşılaştırmak için yeterli bir veri bulunmamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Türk Dili, Karahanlı Türkçesi, Hâl Ekleri, Arapça Harf-i Cerler, Dîvânu Lügâti't-Türk.

Abstract: In all languages, sentences are constructed to express an emotion, a thought, or a judgment. In forming these sentences, various elements may serve to connect words to one another. In Arabic, ḥurūf al-jaarr (prepositions) fulfill this role, while in Turkish, this function is carried out by case suffixes. This study aims to identify the functional similarities between the case suffixes in Karakhanid Turkish and the ḥurūf al-jaarr in Arabic. The primary source for this analysis will be the proverbs found in the Dîwān Lughāt al-Turk and their

Geliş Tarihi:07.09.2025

Kabul Tarihi:01.12.2025

Yayın Tarihi:31.12.2025

Atıf: Gedik, S. & Akçay, İ. (2025). Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Atasözleri Üzerinden Karahanlı Türkçesi Hâl (Durum) Ekleri ile Arapça Harf-i Cerlerin Karşılaştırılması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(3), 1308-1338. Doi: 10.33437/ksusbd.1779528

corresponding translations into Arabic. *Dîwân Lughât al-Turk* is an encyclopedic dictionary translated from Turkish into Arabic. It was completed by Kâshgharî Maḥmūd in the year 1074 and is recognized as the earliest known dictionary of the Turkish language. In the dictionary, Turkish words are explained in Arabic, and in addition to the Arabic definitions, the words and entry titles are also used in sentences to facilitate better understanding. These sentences are sometimes ordinary phrases used in daily life, and at other times, they are language products with high cultural value, such as proverbs, poems, etc. The dictionary contains nearly 300 proverbs. In these proverbs, case suffixes are used to connect the words to each other. Kâshgharî Maḥmūd translated these proverbs into Arabic, wherein ḥurūf al-jarr (prepositions) were used. In this study, a significant functional similarity has been identified between the case suffixes of direction, location, separation, and instrument, and the ḥarf-i jar (prepositions) in Arabic. There is not enough data to compare the case suffixes of equality and direction indication with the Arabic ḥarf-i jar (prepositions).

Keywords: Turkish Language, Karakhanid Turkish, Case Suffixes, Arabic Ḥurūf al-Jarr, *Dîwân Lughât al-Turk*.

GİRİŞ

Her milletin bir dili vardır. Türklerin dili Türkçe, Arapların dili Arapçadır. İnsanoğlu bir dil ortamında dünyaya gelir ve büyür. Öncelikle kendi ana dili ile iletişimde bulunur ve diğer dil ihtiyacının bulunduğu alanlarda kendi ana dilini kullanır. Ancak insanlar ve milletler çevrelerindeki milletlerle çeşitli sebeplerle ilişkilere girmeye başladığı zaman yeni bir dili öğrenmeye ihtiyaç duyar.

Türklerle Arapların ilk iletişimleri İslâm vesilesiyle olmuştur. Türklerin İslamiyeti kabul etmesiyle beraber Arapça öğrenmeye ihtiyaç duydular çünkü inandıkları yeni dinin temel kaynakları Arapça idi. Araplar ise Türklerin tarih sahnesindeki büyük etkileri ve İslam dünyasının hamisi olması sebebiyle Türklerle iletişim kurma zarureti duydular. Tarihte Türklerin kurmuş oldukları güçlü devletler ve güçlü ordular Araplar tarafından fark edilince onlarla iletişim kurmaya başladılar. 11. yüzyılda başta Karahanlı Devleti olmak üzere Selçuklular ve Gazneliler dönemin büyük devletleri idi. İşte bu dönemde Arapça-Türkçe dil ilişkileri de çok yönlü bir şekilde kendisini gösterir. Bu çerçevede üzerinde durulması gereken en önemli kaynak, Kaşgarlı Mahmud'un 11. yüzyılda yazmış olduğu *Dîvânu Lügâti't-Türk* (DLT)'tir.

Eski Türkçenin üçüncü evresi, Karahanlı Türkçesi olarak isimlendirilmektedir. Karahanlı Türkçesi on birinci ve on ikinci yüzyıllarda Karahanlı coğrafyasında kullanılmış olan Türk dilinin tarihî bir lehçesidir. Bu dönemde yazılmış olan Türkçe başlıca dört dil yadigârı bulunmaktadır. Bunlar; *Dîvânu Lügâti't-Türk* (DLT), *Kutadgu Bilig*, *Atabetü'l-Hakâyık* ve *Satır Altı Kuran Tercümesi*.

Dîvânu Lügâti't-Türk ve Dîvânu Lügâti't-Türk'teki Atasözleri

Dîvânu Lügâti't-Türk, Türkçeden Arapçaya ansiklopedik bir sözlüktür. Kaşgarlı Mahmud tarafından 1074 yılında tamamlanmıştır. Türkçenin bilinen ilk sözlüğüdür. Türkçe kelimelerin Arapça açıklamaları yapılmış ve içerisinde kelimelerin Arapça açıklamalarının yanında kelimelerin ve madde başlarının daha iyi anlaşılması için kelimeler ve madde başları cümle içerisinde kullanılmıştır. Bu cümleler zaman zaman günlük hayatta kullanılan sıradan cümleler, zaman zaman ise atasözü, şiir vb. kültür değeri yüksek olan dil ürünleridir. Ercilasun (2014), *Dîvânu Lügâti't-Türk*'ün muhtevasıyla ilgili şunları sıralamaktadır:

1. *Dîvânu Lügâti't-Türk*'te yaklaşık 8000 civarında Türkçe madde başının Arapça açıklaması yapılmıştır.
2. DLT'de 11. yüzyılın ölçünlü Türkçesinin gramer bilgileri bulunur. Özellikle 279-304. sayfalar arasında.
3. DLT'de 11. yüzyıl Türk boylarının ağızları hakkında bilgiler verilir.
4. DLT'de 11. yüzyıldaki Türk boyları ve alt boylar hakkında bilgi bulunmaktadır.
5. Sözlükte Kaşgarlı Mahmud dönemin Türk coğrafyasında geçen köy, kasaba, şehir, akarsu vb. yer adlarını aktarmaktadır. Bu yerler hakkında zaman zaman birtakım bilgiler vermektedir. Ayrıca eserine koyduğu haritada bu yerleri de göstermektedir.
6. Sözlükte kişi adlarına da yer verilmiştir.

7. Dîvânu Lügâti't-Türk, içerisinde çok zengin folklorik bilgiler taşıyana bir eserdir: İnanışlar, âdetler, tarım, hayvancılık, avcılık, çeşitli meslekler, giyim-kuşam, süslenme, eşyalar, alet ve edevat, silahlar, at bakımı, yiyecek içecekler, eğlence-oyun, çalgı vb. konularda çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

8. Dîvânu Lügâti't-Türk'te halk hekimliği hakkında da bilgiler bulunur: Tedavi şekilleri, hastalıklar ve ilaçlar...

9. Sözlükte 300'e yakın atasözü mevcuttur.

10. İçerisinde şiirler vardır. Bu şiirler dörtlük ve beyitler şeklinde olup toplam 764 mısradır. (Ercilasun, Akkoyunlu 2014: XVII-XVIII).¹

Bu 300 civarındaki atasözünden 26 adedi iki kez, 6 adedi üç kez tekrar edilmiştir. Ercilasun tekrarsız toplam atasözü sayısının 266 olduğunu belirtir (Ercilasun, 2020: 53).

Türkçe-Arapça Karşılaştırması Üzerine Yapılmış Bazı Çalışmalar

Türkçe ile Arapçanın benzer ve farklı yönlerini tespit etmeye yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmaların bazıları iki dil arasındaki genel farklılıkları ve benzerlikleri tespit etmeye yöneliktir. Bazıları ise dilin belli bir alanı ile ilgili karşılaştırmalar şeklindedir.

İşık (2015), Arapça ile Türkçe Arasındaki Temel Farklılıklar başlıklı makalesinde iki dilin gramerindeki temel farklılıkları konu etmiştir.

Tanç (2015), Arapça ve Türkçenin İsim Tamlamaları Açısından Karşılaştırılması, başlıklı makalesinde iki dili sadece isim tamlamaları açısından karşılaştırır.

DLT'deki Türkçe-Arapça karşılaştırması üzerine odaklanan Sevinç (2025), Kaşgarlı Mahmud'un Türkçe ile Arapça arasındaki benzer ve farklılıkları ile ilgili değerlendirmelerinde ne kadar isabetli olup olmadığını söz konusu etmiştir. Makalesinin başlığı, Dîvânu Lügâti't-Türk'te Türkçe ve Arapça Arasında Mukayese Edilen Unsurlarda Benzer ve Farklı Yönlerin Değerlendirilmesi şeklindedir.

Suçin (2006), Türkçe ve Arapça İkilemelerde Sözcük Dizilişi ve Ses Benzeşmesi, başlıklı makalesinde Türkçe ve Arapçadaki ikilemelerin ses düzenindeki benzerlikleri bol örneklerle anlatmıştır.

Ayçiçeği (2022), Türkçe-Arapça Kalıp Söz Kopyaları Üzerine başlıklı makalesinde Arapçada ve Türkçede birbirine çok benzeyen deyimleri değerlendirmiş ve geçişkenliğin iki yönlü olması üzerinde durmuştur. Bu makalede 100 civarında deyim hem Arapçada hem de Türkçede aynı anlamlı kelimelerle ifade edildiği tespit edilmiştir.

Çiçek (2022), Arapça, Türkçe ve Kürtçeyi özne ve yüklem bağlamında karşılaştırma çalışması yapmıştır.

Hasan (2018), Arapça ve Türkçede Zarflar; Karşılaştırmalı Bir İnceleme, başlıklı makalede Arapça ve Türkçedeki zarfların benzer ve farklı yanları üzerinde durulmuş, Türkçe zarflar, Arapçaya çevirisi açısından ele alınmıştır.

Hâl Ekleri, Karahanlı Türkçesinde Hâl Ekleri

Hâl ekleri isimlere gelen çekim ekleridir. Hâl ekleri cümlede isimlerle isimler arasında veya isimlerle fiiller arasında geçici anlam ilişkileri kuran eklerdir. Hâl ekleri aynı zamanda isimlerle edatlar arasında da ilişki kurmaya yardımcı olur. Birleşik fiiller yaparken de hâl ekleri kullanılabilir. Çocuk

¹ Dîvânu Lügâti't-Türk ile ilgili daha ayrıntılı bilgi için şu kaynaklara bakınız: Ahmet Bican Ercilasun-Ziyat Akkoyunlu (2014), Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lügâti't-Türk Giriş-Metin-Çeviri-Notlar-Dizin, TDK Yayınları Ankara; Mustafa S. Kaçalın - Mehmet Ölmez (2023), Kaşgarlı Mahmud Dîvânu Lügâti't-Türk Türk Dilinin İlk Sözlüğü, Vakıfbank Kültür; Şükrü Haluk Akalın (2008), Bin Yıl Önce Bin Yıl Sonra Kaşgarlı Mahmud ve Mahmud, Dîvânu Lügâti't-Türk, TDK Yayınları.

okul+a gitti cümlesinde +a yönelme hâli eki okul ile “git-“ fiili arasındaki irtibatı sağlar. Sen+in için pasta yaptım cümlesinde +in ilgi hâli eki sen zamiri ile için edatı arasındaki ilişkiyi sağlamıştır. Adam kapı+nın kol+u+n+u kırdı cümlesinde iki adet hâl eki vardır. +nın ilgi eki kapı ismi ile ona ait olan “kol” isminin birbiriyle irtibatını sağlamıştır. Aynı cümledeki kolunu kelimesinin sonundaki +u belirtme hâli eki ise belirtili nesne yaparak ismin fiil ile irtibatını sağlamıştır. Birleşik fiil olarak kabul edilen avucunu yalamak, gözden düşmek gibi deyimlerde de hâl ekleri kullanılabilir.

Karahanlı Türkçesinin en ayrıntılı gramerini yazmış olan Necmettin Hacıeminoğlu (1996) Karahanlı Türkçesi Grameri adlı kitabında Karahanlı Türkçesindeki hâl eklerini şöyle sınıflandırır:

İlgi Hâli: +nıñ / +niñ; +nuñ / +nüñ: Genellikle belirtili isim tamlaması yapar.

ataniñ ananiñ ölümü tükeli (KB-5168), bu ol devlet karaniñ kurı (KB-336).

Yükleme Hâli: +ğ / +g; +n; +nı / +ni

Bir cümlede içerisinde bir ismi belirtili nesne yapar.

ajunuğ kezer men maña yok orun (KB-747), atıgık bile er bulur edgü at / arıgıkni sevmiş turur bir bayat (KB-2856), usayuk bu yalñuk bilür ölgüsin (KB-6075).

Yönelme Hâli: +ka / +ke; +ga / +ge; +a / +e

Yönelme hâli eki cümlede yer tamlayıcısı yapar. Ancak zaman zaman zarf yapma görevinde de kullanılabilir.

til açtı ataka evürdi yüzün (KB-1184), bu künki erejke avınma sakın (KB-5235), erge biçek sançıldı (DLT-II, 231-15), elig başka urdı bu odgurmışa sakındı uzun kiç kötürdi başa (KB-3682)

Bulunma Hâli: +da / +de; +ta / +te

Bulunma hâli eki de cümle içerisinde yer tamlayıcısı yapar. Ancak zaman zaman zarf görevi de yapabilir.

kayu begde bolsa bu arkuk kılınç (BK-1984), ağır neñ için ornı başta erür (KB-1836), bu arşta kodı kör seraka tegi (KB-3354).

Ayrılma Hâli: +da / +de; +ta / +te; +dın / +din, +tın / +tin; +dun / +dün

Ayrılma hâli eki cümlede yer tamlayıcısı yapar. Zaman zaman zarf da yapabilir.

bakar soldın oñdın hem öñdın kidin (kb-1857), beg içtin bolur körgü taştın közi (KB-3124), şekerde tatlıgık kavuk yir maña (KB-4768), tapugka irig bol yazukta tıdın (KB-1380).

Eşitlik Hâli: +ça / +çe

Cümle içerisinde üzerine getirildiği ismi zarf yapar. Bazı kelimeleri ise edatlaştırır.

bagırsak bolun barça budnuñ öze (KB-5197), bir ança yorıdı yana öldi kör (KB-234), bu türlüğ çiçek yirde munça bediz (KB-96), okuşsuz kişi bir avuçça tetig (KB-297)

Vasıta Hâli: +n; +la / +le (birle ve bile edatları)

anın meñü kaldı bu edgü atı (KB-228), anın tutsa il kün kiterse tuman (KB-285), inanma bu devletka terkin karır (KB-1331).

Yön Gösterme Hâli: +garu / +gerü; +karu / +kerü > +aru, +erü; +ra / +re; +ru / +rü

alıp kirdi hâcib taparu okıp (KB-521), anda bolup teñrigerü tapgın öter (DLT-III, 251-11), körür agdı yirdin yukaru kopa (KB-5678) (Hacıeminoğlu, 1996: 29-31).

Arapçada Harf-i Cerler

Arapçada harf-i cerler (حروف الجر) cümlelerin yapı taşlarını oluşturan isim, fiil ve harf çeşitlerinden biridir (İbn ‘Akıl, 1964: C I, 13). Kaynaklarda sayıları ortalama 20 tane verilmektedir. Bazıları tek (ب، و،

حتّى، لولا، لعلّ،)، bazıları dört (على، إلى، عدا، خلا، منذ، رَبّ) ، bazıları üç (في، من، عن، مذ، كي) ، bazıları iki (ك، ت، ل، حاشا) harften (ses) oluşur (Zemahşerî, 2004: C II, 431). Bunların kullanım sıklıkları aynı değildir. Yapılan bir araştırmada Arapçada en çok kullanılan harf-i cerler şöyle sıralanmaktadır: في: %22,96, ب: %18,40, من: %16,12, ل: %15,64, على: %13,03, إلى: %7,44, عن: %4,07, ك: %2,12, حتّى: %0,33 (‘Ammâr, 1998: 44).

Dilin ünsüz harfleri (sesleri) hece yapısını oluşturdukları için hürûfu’l-mebânî veya hürûfu’l-hecâî (et-Tehanewî, 1996: C I, 643) olarak isimlendirilirken harf-i cerler, isim ve fiillerin cümle içindeki anlamlarının oluşumuna katkı sağladığı için hürûfu’l-me’ânî grubu içinde değerlendirilirler. İsim ve fiilleri birbirine bağladıkları için edewâtur-rabṭ veya hürûfur’rabṭ (İbn Manzûr, 1985: C IX, 41) veya edât (Zihnî, yy: II, 5, 289) gibi isimler de verilmiştir (et-Tehânewî, 1996: CI, 651). İsim ve fiiller tek başına anlam taşıırken harf-i cerler buldukları cümlede isim ve fiiller ile anlam kazanırlar (İbn Hişâm, 2004: 36; Hasan, 1966: CI, 63) ama isim ve fiil özelliği göstermezler (Sîbeweyhi, 1983: CI, 12). Cümlelerin öğeleri arasında uyum ve dayanışmayı sağladıkları, cümlelerin muhtevasına ve bağlamına birçok anlamın yüklenmesine aracılık ettikleri için hürûfu’l-hafḍ da denir. Harf-i cerre câr veya el-ḥâfiḍ, kendinden sonraki isme mecrûr veya maḥfûḍ denir (Ez-Zeccâcî, 1984: 60). Harf-i cerler fiil veya fiilimsileri isimler ile buluşturdıkları için hürûfu’l-idâfe (Hasan, 1966: CI, 66) de denilmektedir.

Hürûfu’l-me’ânî grubu içinde değerlendirilen harf-i cerlerin cümlede en çok göze çarpan fonksiyonu isimleri fiillere bağlamalarıdır (Sîbeweyhi, 1983: CI, 39). Bu bağlama sayesinde fiilin anlamını isme taşınırken tek başına anlamı olmayan harf-i cerler bu bağlamadan anlam kazanmaktadır (Kızılkaya, 2020: 511). Bu yüzden harf-i cerlere edewâtu’t-ta’lîk de denilmektedir (Ḥassân, 1994: 202). Ta’lîk (bağlama) işleminde harf-i cerin bağlandığı fiil veya fiilimsiye mute’âllak denilmektedir (İbn Hişâm, 2000: CII, 491). Cümlede fiil ile birlikte kullanılan ve mute’âllak olan harf-i cerler asli harf-i cerlerdir (er-Râcihî, 1998: 361). Bu özelliği olmayan zâid veya şebih bizzâid harf-i cerler cümlelerin anlamını teyit etmek için kullanılırlar. Bu durumda cümledeki varlıkları fiile bağlı değildir (İbn Hişâm, 2000: CII, 491).

Harf-i cerler bu fonksiyonlarına ek olarak cümlelerin anlam alanını belirlemektedirler. Mesela حَضَرَ الطَّلِبُ مِنَ السِّكَنِ الْجَامِعِيِّ إِلَى الْكَلْبَةِ بِالْحَافِلَةِ لِيَحْضُرَ فِي الْمَحَاضِرَةِ “Öğrenci derse girmek için otobüs ile üniversite yurdundan fakülteye geldi.” Harf-i cerler sayesinde fiilin başladığı ve bittiği yer, sebebi ve vasıtası belirtilmektedir (Hasan, 1966: CII, 435).

Harf-i cerler, doğrudan isimlere bağlanamayan lâzım (geçişsiz) fiilleri müte’addî (geçişli) yapar yani mef’ûl (nesne) almalarını sağlar. Lâzım fiiller الفعل القاصر ve الفعل غير المجاوز adlarıyla da bilinir (el-Galâyînî, 1967: CI, 43). Bu fiiller zayıf oldukları için mef’ulleri olan isimlere harf-i cerler vasıtası ile bağlanırlar (ed-Deḥḥâh, 2004: 240). Bu durum fiillerden türetilen Türkçede fiilimsi denilen mastar, ism-i fail, ism-i meful ve sıfat-ı müşebbehe (sürekli nitelik) gibi isimler için de geçerlidir. أَنَا مَارٌّ بِهِ، زَيْدٌ مَمْرُورٌ. Örnekler tıpkı lâzım fiildeki gibi bu fiillerden türetilen fiilimsilerin de harf-i cere ihtiyaç duyduğunu göstermektedir (el-Esterabâzî, 1996: 1134).

Cümlelerin temeli olan mûsned ve mûsnedun ileyh haricindeki öğeler fiilin sebebini, yerini ve zamanını belirttiği, fiili pekiştirdiği ve onun anlam yönünü açıkladığı ve tamamlayıp sınırlandırdığı için bunların çoğu mef’ûl olarak adlandırılırlar (Ḥassân, 1994: 194). Mef’ûlun bih, mef’ûlun leh, mef’ûlu mutlak, mef’ûlun ma’ah ve mef’ûlun fih gibi. Bu adlandırmalardan en çok kullanılanı mef’ûlun bihtir (İbn ‘Akîl, 1964: CII, 147; Hasan, 1966: CII, 150). Mef’ûl denilince kastedilen Türkçedeki belirtme ekini alan kelime ile karşılanan mef’ûlun bihtir. Arapça cümlede diğer mef’ûller hem lâzım hem müteaddî fiilin ögesi olurken mef’ûlun bih sadece müteaddî fiilin ögesi olur (İbn ‘Akîl, 1964: CII, 147). Mef’ûl alırken harf-i cer vasıtasına ihtiyaç duyan lâzım fiillerin mef’ulleri, mef’ûlun bih gayri sarîh olarak adlandırılırlar (Zihnî, yy: CII, 166-176). Harf-i cer vasıtası ile mef’ûl alma işlemine عِنْدَ مُبَاشَرَةٍ dolaylı yoldan geçişlilik denir (Hasan, 1966: CII, 159). Harf-i cerden sonra gelen bu isimler lafzen mecrûr olsalar da mânevî mef’ûlun bih olarak nitelendirilirler. Atıf harfleri ile bu isimlere bağlanan kelimelerin mef’ûlun bih gibi mansûb gelmesi mef’ûlun bih olduklarına delil olarak gösterilmektedir (el-Esterabâzî, 1996: 1134).

Bütün harf-i cerler sadece fiilin nesne almasına aracılık etmez, farklı anlamlar oluşturmak için de kullanılırlar. Bunlardan مثل ve الكاف “gibi” anlamındadır ve kullanımı fiil ile alakalı değildir (İbn Hişâm, 2000: CII, 224). حاشا، عدا، خلا، istisna edatıdır, isim ile fiili buluşturmaz aksine ismi fiildeki hükümden istisna ederler. مذ ve منذ zaman belirtirler mef’ûlun fih ögesinin başında olurlar. Türkçede +den, +dan hal ekleri ile karşılanırlar. مَا رَأَيْتُكَ مُنْذُ سَنَةٍ “Seni bir yıldan beri görmedim.” ربّ harf-i ceri “azlık veya çokluk”

eki +ke vardır. Arapçasında +ke yönelme hâlini karşılamak için fi (في) harf-i cerini kullanmıştır. Ancak Arapça çevirisinde iki tane daha harf-i cer geçmektedir. Bunlardan birisi (لَلْفَرَع) kelimesinin başındaki lâm (ل), diğeri ise (من الحضور) kelimesinin başındaki min (من) harf-i ceridir. Bu iki harf-i cerin atasözünde geçen Karahanlıca +ke yönelme hâli ekinin işlevi ile bir ilgisi yoktur.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği ikinci atasözü **Ermegüke eşik art bolur** (33/17-9)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya الْعَتْبَةَ تَصِيرُ عَقْبَةً لِلْكَسْلَانِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu Arapça tercüme Türkiye Türkçesine "eşik tembele dağ geçidi olur", şeklinde çevirmek mümkündür. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "ermegü+ke" kelimesinde olmak üzere sadece bir tane yönelme hâli eki +ke vardır. Arapçasında yönelme durumu +ke ekini karşılamak için lâm (ل) harf-i cerini (ل+الْكسلان) kullanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği üçüncü atasözü **Tilkü öz inke ürse uduz bolur** (39/20-14)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا ضَبَّحَ الثَّغْلَبُ إِلَى وَجَارِهَا يَجْرَبُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "tilki kendi ininde ürürse uyuz olur", şeklinde çevrilebilir. Bu kendi kabilesini, aşiretini veya ülkesini kötüleyenleri garipsemek ve ayıplamak için kullanılır. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "in+ke" kelimesindeki yönelme hâli +ke ekini karşılamak için Arapçadaki (إلى+وجارها) harf-i cerini kullanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği dördüncü atasözü **Oluğ yağırı oğulka kalır** (46/23-8)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِنَّ دَبْرَ الْمُنْسَجِ يَبْقَى مِيرَاثًا لِلابن şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "keçe parçası çocuğa miras kalır", şeklinde çevrilebilir. Atasözün Karahanlı Türkçesindeki "oaul+ka" yönelme hâli eki Arapçada lâm (ل) harf-i ceri (ل+الابن) ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği beşinci atasözü **Anuğ utru tutsa yokça sanmas** (46/23-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا فِيمَ الْحَاضِرُ مِنَ الطَّعَامِ لَا يُعَدُّ الْقِرَى مَعْدُومًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "hazır yemek misafire sunulursa ikram yok sayılmaz", şeklinde çevrilebilir. Bu ev sahibinin gücünün yettiği kadar misafir için yemek hazırlaması emredilen kişi için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "yok+ka" yönelme hâli eki Arapçasında min (من) harf-i ceri (من+الطعام) ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği altıncı atasözü **Atan yüki aş bolsa açka az körnür** (50/26-13)'dür. Kaşgarlı Mahmud bunu açıklamalı bir şekilde Arapçaya إِذَا كَانَ حَمْلُ خَصِيٍّ مِنَ الْبُعْرَانِ طَعَامًا فَإِنَّ الْجَائِعَ يَرَاهُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "develer yükü yiyecek olsa açlığının şiddetinden aç onu az bulur", şeklinde çevrilebilir. Atasözün Karahanlı Türkçesindeki "aç+ka" yönelme hâli eki Arapçasında (ل) harf-i ceri (ل + فَرَطٌ جُوعَهُ) ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği yedinci atasözü **Ersek ewke tegmes, iwek ewke tegmes** (64/33-16)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu açıklamalı bir şekilde Arapçaya الْعَجُولُ مِنَ الْبَوَاعِي قَلَّ مَا تَجِدُ الرَّجَالَ لِفَرَطٍ الْعَجَلَةَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "isteğinde aceleci olan kadın aşırı istekten dolayı evleneceği erkeği bulması az olur", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre kadının isteği farklıdır bu sebeple isteğine az ulaşır. Aynı şekilde "acele eden insan evine ulaşamaz" çünkü acelesinden dolayı hayvanını yorar sonuçta yalnız kalır. Bu Peygamber (sav)'den rivayet edilen hadis-i şerifte de bu şekilde geçer. (إِنَّ الْمُنْبِتَ لَا أَرْضًا قَطَعَ وَلَا ظَهْرًا أَبَى). "Nereye gideceğini bilmeyen kişinin kat edeceği bir arazi, üzerinde duracağı bir hayvan sırtı yoktur." (es-Seḥawî, 1985, s. 614) Bu acele etmeyi terk etmesi istenen kişiler için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "ew+ke" yönelme hâli eki Arapçasında (ل) harf-i ceri (ل + فَرَطُ الْعَجَلَةِ) ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği sekizinci atasözü **Itka uwut bolsa uldañ yimes**. (70/36-15)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا دَفَعَ الْحَيَاءُ إِلَى الْكَلْبِ لَا يَأْكُلُ سَفَلِ الْخُفِّ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "utanma duygusu köpeğe verilse mestin altını yemez", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu atasözü hayâ ile muamele etmesi emredilen kişiler için söylenir çünkü hayâyâya sığınan birisi hayânın kabullenmediği fillerini terk eder. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "it+ka" yönelme hâli eki Arapçasında (إلى + الكلب) ilâ (إلى) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği dokuzuncu atasözü **Erñenke elig karı böztin üm tükemes** (71/36-7)'tir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لَا يَصِلُ لِمَسْرَاوِيلِ الْعَرَبِ خَمْسُونَ ذِرَاعًا مِنْ كِرْبَاسٍ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "bekârın şalvarı elli zira keçeyi geçmez", şeklinde çevrilebilir.

Kaşgarlı Mahmud'a göre bir yabancı bekâra nasihat edemez. Bu atasözü evlenmesi gereken kişilere söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "erñen+ke" yönelme hâli eki Arapçasında (ل+ستراويل العزب) lâm (ل) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği onuncu atasözü **Umayka tapınsa ogul bulur** (74/38-6)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya مَنْ خَدَمَ ذَلِكَ تَجِدُ الْوَلَدَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "kim buna (umaya) hizmet ederse çocuk doğar", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre kadınlar sonu uğurlu sayarlar. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "umay+ka" yönelme hâli eki için Arapça çevirisinde herhangi bir harf-i cer kullanmamıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on birinci atasözü **Ermegüke bult yük bolur** (81/41-11)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya ظِلُّ السَّحَابَةِ يَكُونُ حَمْلًا عَلَى الْكِسْلَانِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "bulutun gölgesi tembele yük olur", şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "Ermegü+ke" yönelme hâli eki +ke Arapça çevirisinde (على+الكسلان) 'alâ (على) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on ikinci atasözü **Kümüş künke ursa aêakın kelir** (92/46-13)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا وَضِعَتِ الدَّرَاهِيمُ مَبْرُورَةً لِلشَّمْسِ يَجِيءُ إِلَيْهِ الذَّهَبُ مَاشِيَا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "gümüş dirhem güneşin karşısına konursa altın ona yürüyerek gelir", şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "kün+ke" yönelme hâli eki Arapça çevirisinde (ل + الشمس) lâm (ل) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on üçüncü atasözü **Usukmıška sakıg kamug suw körünür** (104/52-16)'dür. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya الْعَطْشَانُ يَرَى كُلَّ سَرَابٍ مَاءً şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "susuz tüm serapları su olarak görürmüş", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu atasözü, gördüğü her şeyde ihtiyacını giderecek bir şey sanan muhtaç kişiler için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "Usukmış+ka" yönelme hâli eki için Arapça çevirisinde herhangi bir harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on dördüncü atasözü **Suw içürmeske süt bir** (117/59-1)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya مَنْ لَمْ يُعْطِكَ الْمَاءَ فَاسْقِهِ اللَّيْنَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "sana su vermeyene sen süt ver", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud sana kötülük yapana sen iyilik yap, şeklinde açıklamasını yapar. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "içürmes+ke" yönelme hâli eki için Arapça çevirisinde herhangi bir harf-i cer kullanılmamış, kişi anlamına gelen ism-i mewsul (bağlaç zamir) men (مَنْ) kullanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on beşinci atasözü **Tünle bult örtense ewlük urı keldürmişçe bolur, tañda bult örtense ewke yağı kirmişçe bolur** (131/66-2)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا احْمَرَّتِ السَّحَابَةُ لَيْلًا يَكُونُ كَأَنَّ الزَّوْجَةَ وَلَدَتْ ابْنًا ذَكَرًا وَإِذَا احْتَرَقَتْ غَدَابِيَا صَبَاحًا وَكَأَنَّ الْعَدُوَّ الْمُغِيرَ دَخَلَ الْبَيْتَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "bulut geceleyin kızarır ise adamın eşi oğlan doğurmuş gibi olur; eğer sabahleyin kızarır ise saldırgan düşman eve girmiş gibi olur", şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "ew+ke" yönelme hâli eki için Arapça çevirisinde herhangi bir harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on altıncı atasözü **Karga kazka ötgünse butı sınır** (132/66-11)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا حَاكَى الْبَطُّ فِي الْقُوَّةِ وَالطَّيْرَانِ تَنْكَسِرُ رِجْلُهُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "karga kazın gücünü ve uçma yeteneğini taklit ederse ayağı kırılır", şeklinde çevrilebilir. Bu, sınırı aşmaması emredilen kişi için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "kaz+ka" yönelme hâli eki Arapça çevirisinde (في + القوة) fi (في) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on yedinci atasözü **Yağını aşaklasa başka çıkar** (154/78-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا عَدَّ الْعَدُوَّ صَغِيرًا يَخْرُجُ إِلَى الرَّأْسِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "düşman küçük görülür ise başa çıkar", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bununla düşmanı küçük görenin başını yani kararlılığını kaybedeceği kastedilir, der ve düşmanı küçük görme, şeklinde özetler. Atasözün Karahanlı Türkçesindeki "baş+ka" yönelme hâli eki Arapça çevirisinde (إلى+الرأس) şeklinde 'ilâ (إلى) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği on sekizinci atasözü **Köp söğütke kuş konar, körkülg kişike söz kelir** (160/80-15)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya الطَّيْرُ قَدْ يَنْزِلُ عَلَى شَجَرِ الْخِلَافِ الْمُتَنَفِّعَةِ الْأَغْصَانِ فَكَذَلِكَ şeklinde tercüme etmiştir.

الصَّبِيحَةَ الْمَلِيحَةَ تَجِيءُ الرِّسَالَةَ إِلَى الصَّبِيحَةَ الْمَلِيحَةَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kuş sık dallı ağaca konar, tatlı güzel yüzlü güzele söz olur”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “sögüt+ke” yönelme hâli eki Arapça (على+شَجَر) çevirisinde ‘alâ (على) harf-i ceri ile karşılanmıştır. “Kişi+ke” kelimesindeki yönelme hâli eki ise Arapça (إلى الصَّبِيحَةَ) çevirisinde ilâ (إلى) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği on dokuzuncu atasözü **Yıgaç uçña yil teger, körklüg kişike söz kelir** (161/ 81-1)’dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا بُدَّ لَفَرَعِ الشَّجَرِ مِنْ إِصَابَةِ الرِّيحِ فَكَانَ لَا بُدَّ مِنْ إِتْيَانِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “mutlaka ağaç dalları arasında kuş olur, tatlı güzele söz olur”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “uçı+ña” yönelme hâli eki Arapça (ل+فَرَع) çevirisinde lâm (ل) harf-i ceri ile karşılanmıştır. “Kişi+ke” kelimesindeki yönelme hâli eki Arapça (ل+الصَّبِيحَةَ) çevirisinde lâm (ل) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği yirminci atasözü **Boş neñke iði bolmaz** (166/83-7)’dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا مَالِكَ لِشَيْءٍ الْمُهْمَلِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ihmal edilmiş şeyin sahibi olmaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “neñ+ke” yönelme hâli eki Arapça çevirisinde (ل+الشَّيْءِ) şeklinde lâm (ل) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi birinci atasözü **Künke baksa köz kamar** (171/86-10)’dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا بُدَّ مِنْ تَحْيِيرِ الْبَصَرِ إِلَى الشَّمْسِ لا بُدَّ مِنْ تَحْيِيرِ الْبَصَرِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “güneşe bakanın gözü mutlaka kamaşır”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kün+ke” yönelme hâli eki Arapça çevirisinde (إلى الشَّمْسِ) şeklinde ilâ (إلى) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi ikinci atasözü **Kırk yılka bay çıgay tüzlinür** (176/89-7)’dür. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya قَدْ يَسْتَوِي الْغَنِيُّ وَالْفَقِيرُ إِلَى أَرْبَعِينَ سَنَةً şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “zengin fakir ile kırk yıla kadar eşitlenir”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yıl+ka” ” yönelme hâli eki Arapça çevirisinde (إلى أَرْبَعِينَ) şeklinde ilâ (إلى) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi üçüncü atasözü **Sögüt söliñe, kadın kasiña** (179/90-14)’dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya أَلْطَّرَاوَةُ الَّتِي فِي شَجَرِ الْخَلْفِ هِيَ أَوْلَى بِهَا وَجَلِيزَةُ الْخَلْنَجِ أَوْلَى أَنْ يَكُونَ الْخَلْنَجُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “sögüt dallarındaki yumuşaklık söğüde, kayın ağacındaki sertlik kayına yakışır”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre bu atasözü, her şeyin aslına meyledeceğini ifade etmek için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “söliñ+e” ” yönelme hâli +e ekini karşılayan bâ (ب) harf-i ceri Arapça çevirisinde (ب+ها) şeklinde bâ (ب) harf-i cerin bitiştiği zamir (+ها) cümle başındaki yumuşaklık (الطَّرَاوَةُ) kelimesine ait olduğu için harf-i cerin eki karşıladığı söylenebilir. “Kasiñ+a” kelimesindeki +a ekini karşılayan lâm (ل) harf-i ceri, Arapça çevirisinde (ل+الخننج) şeklinde Arapçasındaki kayın ağacını karşılayan kelimeye bitmiştir. Buradan hareketle harf-i cerlerin yönelme hâli eklerini karşılaması açısından atasözünün Arapça çevirisinde birinci kısmın atasözündeki ekin kullanımına uygun olduğu ikinci kısımda ise Türkiye Türkçesine daha uygun olduğu söylenebilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre bu, her şeyin aslına meyledeceğini ifade etmek için söylenir.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi dördüncü atasözü **Koş kılıç kınka sığmas** (180/90-17)’dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا يَسَعُ السِّيفَانِ فِي غَمْدٍ وَاجِدٍ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “iki kılıç bir kına sığmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre bu atasözü, evlilik için bir kadına talip olan iki erkek için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kın+ka” ” yönelme hâli eki +ka Arapça çevirisinde (فِي غَمْدٍ) şeklinde fi (في) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi beşinci atasözü **It çakırı atka deger, at çakırı itka tegmes** (183/92-2)’dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya الْكَلْبُ الْأَزْرَقُ يُسَاوِي فَرَسًا وَالْفَرَسُ الْأَخْفُ لَا يُسَاوِي كَلْبًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “mavi gözlü köpek bir ata denktir, zayıf at bir köpeğe denk olamaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre zayıf köpeğin görüşü zayıf olur bundan sakınılması gerekir. Atasözünün Arapça çevirisinde Karahanlı Türkçesindeki yönelme hal eklerini (at+ka, it+ka) karşılamak için herhangi bir harfi cer kullanılmamıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi altıncı atasözü **Kuruk kaşuk agızka yaramas, kurug söz kulakka yakışmas** (192/96-12)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *المَلْعَقَةُ الْيَابِسَةُ لَا تُوَافِقُ الْفَمَّ وَالْكَلامَ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kuru kaşık ağza yaramaz, faydasız söz kulağa yakışmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu atasözü ihtiyacı karşılayabileceği kişiye gitmesi gerektiği emredilen kişi için söylenir. Atasözünün Arapça çevirisinde yönelme hâli “ağız+ka” ekini karşılamak için herhangi bir harf-i cer kullanılmamış, “kulak+ka” kelimesindeki yönelme hâli ekini karşılamak (مِنَ الْأَذْنِ) için min (مِنَ) harfi cerini kullanılmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi yedinci atasözü **Tılın tırgike tegir** (216/109-2)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *بِالْكَلَامِ الطَّيِّبِ يَتَأَلَّ الْمَائِدَةُ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “dil ile sofraya nail olur”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu bununla kişinin kendi erdemini konuşarak tanıtması emredilir. Bu atasözü Arapların kişi dilinin altında gizlidir (Mâwerdî, 2013, s. 445), sözüne benzer. Atasözündeki yönelme hâli “tırgi+ke” eki Arapça (ب+الكلام) çevirisinde bâ' (ب) harfi ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi sekizinci atasözü **Kutsuz kuêugka kirse kum yağar** (230/116-9)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *إِذَا دَخَلَ الْمُدِيرُ الَّذِي لَا جَرَ لَهُ فِي الْبَيْرِ يَمْطُرُ عَلَيْهِ الرَّمْلُ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “talihsiz kişi kuyuya girerse başına kum yağar”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kuêug+ka” kelimesindeki yönelme hâli eki Arapça (فِي الْبَيْرِ) çevirisinde fi (فِي) harfi ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği yirmi dokuzuncu atasözü **Tokum yüzüp kudrukta bıçak sıma** (238/119-4)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *بَعْدَ مَا كَسَّطَتِ الْجُرُورَ وَلَا تُكْسِرُ السَّفْرَةَ فِي ذَنْبِهِ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “deriyi yüzdükten sonra kuyruğunda bıçak kırma”, şeklinde çevrilebilir. Atasözün Karahanlı Türkçesindeki “kudruk+ta” kelimesinde yönelme hâli eki Arapça (فِي ذَنْبِهِ) çevirisinde fi (فِي) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuzuncu atasözü **Yüzke körme, erdem tile** (267/134-14)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *لَا يُنْظَرُ إِلَى الْوَجْهِ وَ إِلَى شُحُوبِ اللَّوْنِ وَ اطَّلَبَ مِنَ الرَّجُلِ الْمَنْقِبَةَ وَالْأَدَبَ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yüze ve soluk renge bakılmaz, erdem ve edep dile”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yüz+ke” kelimesinde yönelme hâli eki +ke Arapça (إِلَى الْوَجْهِ) çevirisinde ilâ (إِلَى) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz birinci atasözü **İwek siñek sütke tüşer** (270/135-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *الْبَعُوضُ الْعَجُولُ يَقَعُ فِي اللَّيْنِ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “acele eden sinek süte düşer”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu atasözü işlerde aceleyi terketmesi istenen kişiler için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “süt+ke” kelimesindeki yönelme hâli eki +ke Arapça (فِي اللَّيْنِ) çevirisinde ilâ (فِي) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz ikinci atasözü **Barıg utru tutsa yokka sanmas** (278/139-13)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *إِذَا قَدِمَ الْحَاضِرُ لِلضَّيْفِ لَا يَكُونُ الْقَرَى مَعْدُومًا* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “var olan misafire ikram edilirse ikram iyilik yok olmaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yok+ka” kelimesinde yönelme hâli eki + ka Arapçaya çevrilirken harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz üçüncü atasözü **Sawın sagrakka tegir** (237/119-8)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *بِالطَّيِّبِ مِنَ الْكَلَامِ يَبْلُغُ الرَّجُلَ إِلَى نَيْلِ قَعْتِ الْأَمْرَاءِ فِي شَرْبِ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “hoş söz ile kişi idarecilerin içeceğinden bir yudum alır”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre hoş sözünden dolayı ikram görür. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “sagrak+ka” kelimesindeki yönelme hâli eki + ka Arapçaya (فِي شَرْبِ) çevrilirken fi (فِي) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz dördüncü atasözü **Kökke sagursa yüzke tüşür** (309/155-14)'dür. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya *مَنْ يَزِقْ نَحْوَ السَّمَاءِ يَقَعْ عَلَى وَجْهِهِ* şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kim gökyüzüne doğru tükürür ise yüzüne düşer”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu atasözü, kendinden büyük birine cefa çektirmek isteyen kişi için söylenir çünkü sonuçta aynısını görür. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kök+ke” kelimesinde

yönelme hâli eki +ke Arapça (نحو السماء) çevirisinde nahwe (نحو) zarfı ile karşılanmıştır. Ancak yüz+ke kelimesindeki +ke yönelme hâli eki (على وجهه) şeklinde على harf-i ceri kullanılarak karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz beşinci atasözü **Kiçik ulugka turuşmas, kirguy suñkurğa karaşmas** (316/158-4)'dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya ليس في الجبل إلى الجبل وإن كان جلدًا لأن الكبير له جبل و دهاء كما أن الباشق لا طزق له مع أكبر البزاة şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “gücü olsa bile küçük büyüğe direnemez çünkü çareleri ve dehası vardır”, tıpkı atmacanın büyük doğanlara vuracağı darbenin olmaması gibi”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “ulug+ka” ve “suñkur+ga” kelimelerinde yönelme hâli eki + ka ve +ga Arapçaya çevrilirken harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz altıncı atasözü **Tag tagka kawuşmas, kişi kişike kawuşur** (320/160-5)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا يصِلُ الجبلُ إلى الجبلِ و يصِلُ الإنسانُ إلى الإنسانِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “dağ dağa kavuşmaz insan insana kavuşur”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “tag+ka” ve “kişi+ke” kelimelerinde yönelme hâli eki + ka ve +ke Arapçaya çevrilirken (إلى الجبلِ) ve (إلى الإنسانِ) şeklinde iki edatta 'ilâ (إلى) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz yedinci atasözü **Müş tegrike tegişmes, ayur, kişi neñi yaraşmas** (321/161-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لم تصِلِ الهرةُ إلى الشحمِ المُعلَقِ على الوئِدِ ويُقُولُ لا يُوافِقُنِي مَالُ النَّاسِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kedi kazığa asılı yağa ulaşmamış, insanların malı bana yaraşmaz dermiş”, şeklinde çevrilebilir Kaşgarlı Mahmud bunun istediği şeye ulaşamayıp ondan vazgeçtim diyenler için söylendiğini ifade eder. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “tegri+ke” kelimesinde yönelme hâli eki + ke Arapçaya çevrilirken (إلى الشحمِ) şeklinde ilâ (إلى) harf-i cer ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz sekizinci atasözü **Sözke süçünse bulun barır** (342/171-13)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا تَلَدَّدَ الرَّجُلُ بِحَلَاوَةِ الْكَلَامِ يَذْهَبُ أُسِيرًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “adam sözün tatlılığını tadar ise esiri olur”, şeklinde çevrilebilir Kaşgarlı Mahmud bunun için duyduğu bir sözden dolayı işini terkedenden birisinin hikâyesini anlatırlar, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “söz+ke” kelimesinde yönelme hâli eki + ke Arapçaya çevrilirken (بِحَلَاوَةِ الْكَلَامِ) şeklinde bâ (ب) harf-i cer ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği otuz dokuzuncu atasözü **Tewe silkinse eşekke yük çıkar.** (389/195-6)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا انْتَقَضَ الْبَعِيرُ يَخْرُجُ مِنْهُ وَقَرُ الْحِمَارِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “deve silkinse eşeğe yük çıkar”, şeklinde çevrilebilir Kaşgarlı Mahmud bunun büyüğü alıp küçüğü terketmesi emredilen kişi için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “eşek+ke” kelimesinde yönelme hâli eki +ke Arapçaya çevrilirken harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği kırkıncı atasözü **Barçın yamağı barçinka, kars yamağı karska** (456/228-9)'dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya رُفْعَةُ الدِّبَاجِ بِالذَّبَاجِ أَوْفَقٌ وَ رُفْعَةُ الصُّوفِ بِالصُّوفِ أَلْيَقُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ipek yaması ipeğe daha uygun, yün yaması yüne daha layıktır”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun her cinsin kendine daha meyilli olduğunu ifade etmek için kullanıldığını söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “barçın+ka” ve “kars+ka” kelimelerinde yönelme hâli eki +ka Arapçaya çevrilirken (بالذَّبَاجِ) ve (بالصُّوفِ) şeklinde bâ (ب) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk birinci atasözü **Tegirmende togmuş sıçgan kök kökregiñe korkmas** (568/284-4)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا تخاف من الفأرة التي ولدت في الطاحون الشكلية şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “değirmende doğan fare gök gürlemesinden korkmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun işlerde zorluk çekip sonra hafifleyen kişi için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kökregi+ñe” kelimesindeki yönelme hâli eki + ñe Arapçaya çevrisinde (من الرعد) şeklinde min (من) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk ikinci atasözü **Ewlig toğursa közi yolka bolur** (355/178-7)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya رَبُّ الْبَيْتِ إِذَا أَشْبَعَ الضَّيْفَ فَإِنَّ عَيْنَ الضَّيْفِ أَبَدًا تَكُونُ نَحْوَ الطَّرِيقِ لِيَذْهَبَ şeklinde

tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ev sahibi misafiri doyursa misafirin gözü her zaman gitmek için yolda olur”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun ziyafetten sonra ev halkından özür dileyen kişiye söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yol+ka” kelimesinde yönelme hâli eki +ka Arapça (نحو الطريق) çevirisinde naḥwe (نحو) zarfı ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk üçüncü atasözü **Kutlugka koşa yagar** (470/235-14)’dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya اَلدَّوْلَةُ لِصَاحِبِ الْجِدِّ يَمْطُرُ اَزْوَاجًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “devlet şanslı adama çifter çifter yağar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud kar ve soğuşun da böyle yağdığını söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Kutlug+ka” kelimesinde yönelme hâli eki +ka Arapça (ل+صاحب الجِدِّ) çevirisinde lâm (ل) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk dördüncü atasözü **Ödlek karıtmışka boğug talkımas** (418/209-1)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu sözünü Arapçaya مَنْ شَتَبَتْهُ الزَّمَانَةُ لَا يُعَيَّبُهُ الْخِضَابُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “zamanın ağarttığı kişiye kına ayıp olmaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “karıtmış+ka” kelimesinde yönelme hâli eki +ka için Arapça çevirisinde harf-i ceri kullanılmamıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk beşinci atasözü **Neçe me oprak keûük erse yagmurka yarar** (461/231-3)’dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya فَكَيْفَ يَصْلُحُ لِلْمَطَرِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “keçe eski olsa da yağmurda kullanılır”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun hizmetçilerinden birisini uygun olmayan bir davranışı veya cezalandırmak için işten çıkarmak isteyen kişiye böyle olsa bile bazı işlerine uygun olabilir demek için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yağmur+ka” kelimesinde yönelme hâli eki +ka Arapça (ل+المطر) çevirisinde lâm (ل) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk altıncı atasözü **Ata tonı ogulka yarasa atasın tilemes** (480/240-14)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü birebir Arapçaya tercüme etmemiştir. Serbest bir şekilde atasözüne işaret ederek لا يریدُ بعد ذلك حياة الأب ليأخذ الميراث bundan sonra (evlat) miras almak için babasının yaşamasını istemez şeklinde yorumlamıştır. KM yorumunun devamında ise çünkü çocuk babaya ihtiyaç duymaz, açıklamasını yapar. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki ogul+ka kelimesinde geçen +ka yönelme halini karşılamak için KM herhangi bir harf-i cer kullanmamıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk yedinci atasözü **Korkmış kişiye koy başı koş körünür** (498/249-3)’dür. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya الَّذِي خَافَ عَنْ شَيْءٍ يَرَى مِنْ فَرَقِهِ رَأْسَ كُلِّ شَاةٍ زَوْجَيْنِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “bir şeyden korkan kişi ödlekliliğinden her koyunun başını çift görür”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun bir şeyden korkup hayalini gördüğünde her saat zıplayan kişi için söylendiğini ifade eder. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kişi+ke” kelimesinde yönelme hâli eki +ke için Arapça çevirisinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk sekizinci atasözü **Kowı er kuêugka kirse yil alır** (545/273-4)’dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِذَا دَخَلَ فِي الْبَيْتِ أَخْرَجَهُ الرِّيحُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “şanssız kişi kuyuya girse rüzgâr çıkarır”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kuêug+ka” kelimesindeki yönelme hâli eki +ke için Arapça çevirisinde (في+البيتر) yönelme hâli ekini karşılamak için fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği kırk dokuzuncu atasözü **Kuş torka meñ üçün ılınur** (601/301-10)’dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya الطَّائِرُ يَتَعَلَّقُ بِالْفَخِّ لِأَجْلِ عَافِهِ şeklinde tercüme etmiştir. Kaşgarlı Mahmud bunun rızık isteyip sonra sevmediği yerde olan kişiler için söylendiğini belirtir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kuş, yemi için yuvayı sever”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “tor+ka” kelimesinde yönelme hâli eki +ka için Arapça çevirisinde (ب+الفخ) yönelme hâli ekini karşılamak için bâ (ب) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de yönelme hâli ekinin geçtiği ellinci atasözü **Yalñuk meñü tirilmes, sınka kirip kirü yanmas** (472/236-5)’tir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya ابْنُ آدَمَ لَا يَعْشِشُ مُخَلَّدًا فَإِذَا حَلَّ الْقَبْرِ لَا يَرْجِعُ عَنْهُ ثَانِيًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “Ademoğlu sonsuza dek yaşayamaz, kabre girince geri dönemez”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “sın+ka” kelimesindeki yönelme hâli eki +ka için Arapça çevirisinde yönelme hâli eki harf-i cer yerine (حَلَّ) yerleşti fiili ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği elli birinci atasözü **Erke muñ tegir, tag señiriñe yel tegir** (601/301-16)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu açıklama bir biçimde Arapçaya قَدْ يَنْزِلُ عَلَى الْمَرْءِ الْمِحْنَةُ كَمَا يَضْرِبُ الرِّيحُ أَنْفَ الْجَبَلِ ثُمَّ يَزُولُ عَنْهُ كَمَا يَزُولُ الرِّيحُ عَنِ الرَّغْنِ وَالرَّغْنُ عَلَى خَالِهِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “rüzgâr dağın burnuna vurduğu gibi kişinin başına sıkıntı gelebilir. Burun olduğu gibi dururken sonra rüzgârın kaybolması gibi kaybolur”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde “Er+ke” kelimesindeki yönelme hâli eki +ke için Arapça çevirisinde (على+المراء) yönelme hâli eki ‘alâ (على) harf-i cer ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği elli ikinci atasözü **Süsegen uêka Teñri müñüz birmes.** (603/302-17)'tir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا يُعْطِي اللَّهُ لِلْبَقَرِ النَّطُوحَ قَرْنًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “Allah toslayan ineğe boynuz vermez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun insanlara zarar verme ihtimali olan bir iş yapmak isteyen kişi için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde “uê+ka” kelimesindeki yönelme hâli eki +ka için Arapça çevirisinde (لِلْبَقَرِ) şeklinde lâm (ل) harf-i cer ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği elli üçüncü atasözü **Karı öküz balduka korkmas** (627/314-4)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya لا يَخَافُ مِنَ الْفَأْسِ لِأَنَّهُ قَدْ اعْتَادَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “alışmış olduğu için yaşlı öküz baltadan korkmaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde “er+ke” kelimesinde yönelme hâli eki +ke için Arapça çevirisinde (مِنَ الْفَأْسِ) yönelme hâli eki min (من) harf-i cer ile karşılanmıştır.

DLT'de yönelme hâli ekinin geçtiği elli dördüncü atasözü **Kulan kuğugka tüsse kurbaka aygır bolur** (496/248-3)'dur. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا وَقَعَ الْعَيْرُ فِي الْبَيْرِ يَصِيرُ الصَّفَدُغُ الْبَرِّيَ عَلَيْهِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yaban eşek kuyuya düşer ise kara kurbağası ona karşı aygırlaşır”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun Araplardaki “memleketimizdeki kargalar kartallaşmış” (Meydânî, 2023, I, s.10) atasözüne benzediğini söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde “kuêug+ka” kelimesinde +ka yönelme hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (فِي الْبَيْرِ) fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

Belirtme Hâli Eki (+nı, +ni, +g, +ğ) Bulunan Atasözlerinin Arapçaya Tercümesinde Harf-i Cerler

Dîvânu Lügâti't-Türk'te geçen yirmi yedi atasözünde belirtme hâli eki bulunmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinde geçen belirtme hâli ekinin Arapçaya tercümesinde harf-i cerlerle karşılanma durumu şöyledir:

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği birinci atasözü **Yırak yir sawın arkış keldürür** (61/31-9)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya السَّقْرُ يَأْتِي بِأَخْبَارِ الْبِلَادِ الْبَعِيدَةِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yolculuk (kervan) uzak beldelerin haberini getirir”, Kaşgarlı Mahmud buna “Sefer, bilgi sahibi olmadığın kişinin haberini getirir,” şeklinde de denileceğini söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “saw+ı+n” kelimesindeki +n belirtme hâli eki Arapça çevirisinde bâ' (ب) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği ikinci atasözü **Tagıg ukrukın egmes, teñizni kaygıkın böğmes** (63/32-4)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الطَّوْدُ الشَّامِخُ لَا يُحْتَى بِالْوَهْقِ وَ الْبَحْرُ لَا يُكْسَرُ بِالزُّورِقِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “dağlar kementle eğilmez, deniz kayıkla kırılmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla küçük sebep ile büyük işlerin arzulanmayacağına kastedildiğini söyler. Atasözünde geçen “tag+ı+g” ve “teñiz+ni” kelimelerindeki +g ve +ni belirtme hâli ekini karşılamak üzere atasözünün Arapça tercümesinde herhangi bir harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği üçüncü atasözü **Kaz kopsa ördek kölüg igenür** (64/32-13)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا نَهَضَ الْخَيْطُ مِنَ الْحَوْضِ تَمَلَّكَ الْإَوْزُ الْحَوْضَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kaz gölde uyanana kadar ördek havuzu sahiplenir”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun toplumun efendisi gittikten sonra topluma önderlik eden meşhur olmayan kişi için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “köl+ü+g” kelimesindeki +g belirtme hâli eki Arapça çevirisinde başına (ال) getirilerek (الْحَوْضِ) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği dördüncü atasözü **Endik üme ewligni ağırlar** (65/33-16)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya البيت الذي يُكرم رب البيت şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünün Arapçaya tercümesinde hareke hatası (رب البيت) bulunmaktadır. Burada ilk kelimenin harekesi fetha olması gerekirken damme ile harekenlenmiştir. Damme hâliyle Türkiye Türkçesine tercümesi “ev sahibi ebleh misafire bile ikram eder”, şeklindedir. Bu anlam atasözünün mesajına aykırıdır. Halbuki fetha ile harekelenirse atasözünün anlamı “ebleh misafir ev sahibini ağırlar”, şeklinde olur. Kaşgarlı Mahmud mutlaka misafire ikram edilir, diyerek not düşer. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “ewlig+ni” kelimesinde +ni belirtme hâli eki Arapça çevirisinde kelimenin başına belirlilik takısı (ال+ضيف) getirilerek (الضيف) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği beşinci atasözü **Yılan kendi egrisin bilmes, tewe boynın egri tir** (76/38-2)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الحية لا تعرف عوج نفسها فتزعم أن عنق البعير موعج şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yılan kendi eğrisini bilmez devenin boynunun eğri olduğunu söyler”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun içinde bulunduğu ayıba rağmen başkasını ayıplayan kişi için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “eğrisi+n” kelimesinde +n belirtme hâli eki Arapça çevirisinde kendisinden sonraki isim ile (عوج نفسها) isim tamlaması oluşturularak karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği altıncı atasözü **Alp erig yawritma, ikılaç arkasın yağritma** (81/41-16)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا نسيء ولا تضعف الرجل البطل ولا تدبر ظهْر الجواد السبوح şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kahraman erkeğe kötülük yapma ve zayıflatma, hızlı giden atın sırtını yaralatma”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla idarecilere nasihat edildiğini söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “eri+g” ve “arka+sı+n” kelimelerindeki +g ve +n belirtme hâli ekleri Arapçaya çevrilirken kendisinden sonraki isim ile (ظهْر الجواد) isim tamlaması oluşturulup kelimenin başına belirlilik takısı (ال) getirilerek (الرجل) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yedinci atasözü **Taşig isrumasa öpmiş kerek** (92/46-1)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya مَنْ لا يقدِر على عضن الحجارة فليقبله şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “taşı ısırmanın onu öpsün”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun, isteğine ulaşmak için yumuşak davranması emredilenlere söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “taş+ı+g” kelimesindeki +g belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (الحجارة) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği sekizinci atasözü **Otug oğguç birle öçürmes** (98/49-6)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا تُطوىء بالنارُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ateş alev ile söndürülmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre fitne benzeri ile değil ancak barış ile sakinleşir. Atasözün Karahanlı Türkçesindeki “ot+u+g” kelimesindeki +g belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (النارُ) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği dokuzuncu atasözü **Yağını aşaklasa başka çıkar** (154/77-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إذا عدَّ العدوَّ صغيراً يخرج إلى الرأس şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “düşman küçük görülür ise başa çıkar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bu atasözümüyle düşmanı küçük gören bir kimsenin başını kaybedebileceğinin, kararlılığını yitirebileceğinin kastedildiğini söyler ve düşmanı küçük görme diyerek özetler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Yağı+nı” kelimesinde +nı belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (العدو) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği onuncu atasözü **Kara bulıtıg yil açar, uruñc bile il açar** (178/89-12)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü açıklamalı bir biçimde Arapçaya السحابَةُ السَّودَاءُ إِذَا أَطْبَقَتْ الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “siyah bulut gökyüzüne yayılınca rüzgâr onu açar”, rüşvet de vilayetin kapısını açar, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “bulıt+ı+g” kelimesinde +g belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (السَّودَاءُ) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği on birinci atasözü **Neçe yitig biçek erse öz sapın yonumas** (193/97-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya السَّكِينُ وَإِنْ كَانَ خَادًا لَا يقدِرُ عَلَى قَطْعِ نَصَابِ نَفْسِهِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “sakın ve eğer bir köle olsan bile kendini kesemez”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Neçe yitig biçek erse öz sapın yonumas” kelimesinde +g belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (السَّكِينُ) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “bıçak ne kadar keskin olsa da kendi sapını kesemez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre bu, başkalarının işini maharetle yapıp kendi işini yapamayan kişi için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “sap+ı+n” kelimesinde +n belirtme hâli eki Arapça çevirisinde sap (نصاب) kelimesi kendinden sonraki isim ile tamlama oluşturunca (نصاب نفسه) belirtili hale gelmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de belirtme hâli ekinin geçtiği on ikinci atasözünü **Karga karısın kim bilir, kişi alasin kim tapar** (214/107-8)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya مَنْ الَّذِي يَعْرِفُ شَيْوُخَ الْغُرَبَانِ مِنْ شَبَابِهَا فَكَذَلِكَ مَنْ الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “karganın yaşlısını gencini kimse bilemediği gibi, kalpte gizlenenleri de kimse bilemez”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “karı+sı+n” ve “ala+sı+n” kelimelerindeki +n belirtme hâli eki Arapça tercümesinde yaşlılar (شيوخ) ve gençler (شباب) kelimeleri kendilerinden sonraki isimler ile tamlama oluşturunca (شيوخ الغربان) ve (شبابها) belirtili hale gelmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de belirtme hâli ekinin geçtiği on üçüncü atasözünü **Barıg utru tutsa yokka sanmas** (278/139-13)’tür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا قَدِمَ الْحَاضِرُ لِلضَّيْفِ لَايَكُونُ الْقَرَى مَعْدُومًا الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “hazırda olan misafire ikram edilirse ikram iyilik yok olmaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “bar+ı+g” kelimesinde +g belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (الحاضر) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de belirtme hâli ekinin geçtiği on dördüncü atasözünü **Taygan yügürgenni tilkü sewmes** (271/136-14)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya التَّغْلِبُ لَا يُجِبُّ مَا كَانَ أَشَدَّ عَدُوًّا مِنَ الْكِلَابِ الْفَبِّ الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “tilki, tazıdan hızlı gideni sevmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre bu, arkadaşları kendisini kıskanıp ona öfkelenedikleri halde akranları arasında erdem ile temayüz eden kişi için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yügürge+n” kelimesinde +ni belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (الفب) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de belirtme hâli ekinin geçtiği on beşinci atasözünü **Tılın tügmişni tişin yazmas** (274/137-9)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya مَا عَقِدَ بِاللَّسَانِ لَايَحِلُّ بِالْأَسْنَانِ الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “dilini diktiğini dış sökemez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud’a göre bu ahde vefa göstermesi emredilen kişiler için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “tügmiş+ni” kelimesinde +ni belirtme hâli eki Arapça çevirisinde marife (belirtili) isim (ما) kullanılarak dikilen şey karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de belirtme hâli ekinin geçtiği on altıncı atasözünü **Edğülükni suw adakında kemiş, başında tile** (324/162-12)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِطْرَحِ الْمَعْرُوفَ وَأَلْقِ الْإِحْسَانَ إِلَى النَّاسِ فِي أَسْفَلِ الْمَاءِ الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “insanlar için yaptığın iyiliği suyun sonuna fırlatıp at, suyun başında tertemiz bulursun”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud başka bir anlamı diyerek أَلْقِ الْمُنْرَةَ فِي أَسْفَلِ النَّهْرِ تَجِدُهُ فِي أَعْلَى النَّهْرِ bir çeviri daha verir. Bu Türkiye Türkçesine zahireyi nehrin derinliklerine at, onu suyun üzerinde bulursun, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “eğülük+ni” kelimesinde +ni belirtme hâli eki Arapça çevirisinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (المعروف) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de belirtme hâli ekinin geçtiği on yedinci atasözünü **Tatıg közre tikenig tüpre** (406/203-14)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِضْرِبِ الْفَارِسِيَّ عَلَى الْعَيْنِ وَأَقْطَعْ الشُّوكَ مِنَ الْأَصْلِ الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “Farsinin gözüne vur, dikenini kökünden kes”, şeklinde çevrilebilir. Bu atasözünde iki belirtme hâli eki vardır: tat+ı+g ve tiken+ı+g kelimelerinin sonundaki +g ekleridir. Atasözündeki +g belirtme hâli ekleri Arapça tercümesinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (الفارسي) ve (الشوك) şeklinde karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de belirtme hâli ekinin geçtiği on sekizinci atasözünü **Yund başın yularlap keñeld ye** (448/224-9)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَأْكُلَ رَأْسَ الْفَرَسِ بَعْدَ الطَّبِيخِ فَاجْعَلْ عَلَيْهِ الْعِرَارَ الشكلinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “atın başını pişirdikten sonra yemek istersen kaçmaması için önce yular tak ve bağla sonra ye”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bu atasözünün atı başıboş bırakmaması emredilen kişiler için kullanıldığını söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “baş+ı+n” kelimesinde +n belirtme hâli eki için Arapça

tercümesinde baş (رأس) kelimesi kendinden sonra başında (ال) bulunan isim ile tamlama oluşturunca (رأس الفرس) belirtili hale gelmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği on dokuzuncu atasözü **Telim sözüg tıksa bolmas, yalım kaya yıksa bolmas** (453/227-6)'tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يقدر الإنسان فهم الكلام المسخفر كما لا يقدر هدم الصخور من الجبال şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “insan suskun konuşmayı anlayamadığı gibi sert kayalardan oluşan dağları da yıkamaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun konuşmadaki kastını belirtmesi emredilen kişiler için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “söz+ü+g” kelimesinde +g belirtme hâli eki için Arapça tercümesinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (الكلام) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirminci atasözü **Ata tonı ogulka yarası atasın tilemes** (480/240-14)'tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يريد بعد ذلك حياة الأب ليأخذ الميراث şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü KM birebir Arapçaya tercüme etmemiştir. Serbest bir şekilde atasözüne işaret ederek bundan sonra (evlat) miras almak için babasının yaşamasını istemez şeklinde yorumlamıştır. KM yorumunun devamında ise çocuk babaya ihtiyaç duymaz, açıklamasını yapar. Belirtme hâli +n ekini alan kelimenin Arapça karşılığı ibarede yer almamıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirmi birinci atasözü **Tapug taş yarar, taş başı yarar** (469/235-14)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الخدمة تشق الحجر والحجر يشق الرأس şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “hizmet taşı yarar, taş başı yarar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun sahibinin iyilik yaptığı ve düşmanlarına karşı yardım ettiği hizmetçi için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “baş+ı+g” kelimesinde +g belirtme hâli eki için Arapça tercümesinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (الخدمة) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirmi ikinci atasözü **Kanıg kan bile yumas** (472/236-15)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يغسل الدم بالدم şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kan kan ile yıkanmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunu fitne benzeri fitne ile değil sadece barış ile teskin olur, şeklinde yorumlar. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki +g belirtme hâli ekinin bulunduğu “kan+ı+g” kelimesi Arapça tercümesinde ismin başına (ال) takısı getirilerek (الدم) karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirmi üçüncü atasözü **Böri koşnısın yimes** (542/271-5)'tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يأنب لا يأكل جاره şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kurt komşusunu yemez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun komşuların hakkına riayet etmesi gereken kişiye söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “koşnı+sı+n” kelimesinde +n belirtme hâli eki için Arapça tercümesinde komşu (جار) kelimesi kendinden sonraki zamir ile tamlama oluşturunca (جاره) belirtili hale gelmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirmi dördüncü atasözü **Tamu kapuğın açar tawar,** (548/274-12)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الرشوة يفتح باب النار فكيف يباب غيره şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “rüşvet cehennem kapısını açar başka kapıyı nasıl açmasın”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bu sözün, ihtiyacını rüşvet ile gidermek isteyen kişiye söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kapug+ı+n” kelimesinde +n belirtme hâli eki için Arapça tercümesinde kapı (باب) kelimesi kendinden sonra başında (ال) bulunan (النار) kelimesine muzaf yapılarak (باب النار) belirtili hale gelmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirmi beşinci atasözü **Bir tilkü terisin ikila soymas** (553/277-1)'tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا ينزغ جلد ثعلب واحد مرتين şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “bir tilkinin derisi iki defa soyulmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bunun bir insandan bir defa iyilik görüp ikinci defa isteyen için kullanıldığını söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “teri+si+n” kelimesinde +n belirtme hâli eki için Arapça tercümesinde deri (جلد) kelimesi kendinden sonraki (ثعلب) kelimesi ile isim tamlaması (جلد ثعلب) oluşturulması ile belirtili hale gelmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirmi altıncı atasözü **Kalın bulutug tüpi sürer, karañku ışığ urunç açar** (540/270-9)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **يَكْتِيفُ الرِّيحُ العَارِضَ المَظْلِمَ مِنَ السَّمَاءِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “gökte ortaya çıkan kara bulutu rüzgar, idarecilerin kapısındaki zor işleri de rüşvet açar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun ihtiyacını rüşvet ile gidermek isteyen kişiye söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde “bulut+u+g” ve “ış+ı+g” kelimelerinin sonundaki +g belirtme hâli ekleri için Arapça tercümesinde kelimelerin başına (ال) getirilerek (العَارِضَ) ve (الأمْرَ) belirtili hâle getirilmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de belirtme hâli ekinin geçtiği yirmi yedinci atasözü **Arslan karısa sıçgan ütün küdezür**, (560/280-3)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **إِذَا سَاحَ يَرْتَصِدُ حُجْرَ الفَأْرَةِ لِأَيَّادِهَا** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “arslan yaşlanınca farenin deliğini gözetler”, şeklinde tercüme edilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun büyük işleri yapamayıp küçük işlere razı olan yaşlı için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde “üti+n” kelimesinin sonundaki +n belirtme hâli eki için Arapça tercümesinde delik (حُجْرَ) kelimesi kendinden sonraki fare (الفَأْرَةِ) kelimesi ile isim tamlaması (حُجْرَ الفَأْرَةِ) oluşturulması ile belirtili hâle gelmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

Bulunma Hâli Eki (+da, +de, +ta, +te) Bulunan Atasözlerinin Arapçaya Tercümesinde Harf-i Cerler

Dîvânü Lügâti't-Türk'te geçen yirmi sekiz atasözünde bulunma hâli eki bulunmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinde geçen bulunma hâli ekinin Arapçaya tercümesinde harf-i cerlerle karşılaşma durumu şöyledir:

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği birinci atasözü **Alp yagıda alçak çoğıda** (33/17-3)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **إِنَّمَا تُخْتَبِرُ البَطْلَ عِنْدَ مَلَاقَةِ العَدُوِّ كَمَا أَنَّ الخَلِيمَ يُجْرَبُ فِي الجِدَالِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu Arapça tercüme Türkiye Türkçesine “kahraman düşmanla karşılaşınca, yumuşak huylu tartışmada sınanır”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yagı+da” ve “çoğı+da” kelimelerinde olmak üzere iki tane bulunma hâli eki +da vardır. Arapçasında bulunma durumu ekini (yagı+da) karşılamak için **عِنْدَ** zarfı, diğerinde (çoğı+da) ise **فِي** (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği ikinci atasözü **Eşiç ayur tüpüm altun, kamıç ayur men kanda men** (38/19-2)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **أَنَّ القَدَرَ تَزَعُمُ أَنَّ أسْفَلَهَا دَهَبٌ فَتَقُولُ المَعْرِفَةُ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu Arapça tercüme Türkiye Türkçesine “tencere dibinin altın olduğunu iddia edermiş, kepçe ise ben neredeyim ben dermiş”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünün kendini öven kişiler için kullanıldığını söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kan+da” kelimesinde +da eki Arapça çevirisinde yer sormak için kullanılan nerede (أَيْنَ) soru ismi ile karşılaşmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği üçüncü atasözü **Ağılda oğlak toğsa arıkda otı öner** (45/23-6)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya **إِذَا وُلِدَ الجَدِيُّ فِي المَرْبِضِ طَلَعَ لَهُ التَّنْبُثُ فِي النَّهْرِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ağılda oğlak doğarsa nehirde otu biter”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “ağıl+da” ve “arık+da” iki tane bulunma durumu eklerini karşılamak için Arapçadaki **فِي** (في) harf-i ceri (فِي المَرْبِضِ / فِي النَّهْرِ) kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünün rızık isteme hususunun az önemsenmesi emredilen kişiler için kullanıldığını söyler.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği dördüncü atasözü **Künde irük yok begde kıyık yok** (47/24-11)'dur. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya **لا تَلْمَةُ فِي فُرْصِ الشَّمْسِ فَلَ خُلْفَ فِي عِدَةِ الأَمِيرِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “güneşin yüzünde çentik, idarecinin sözünden dönmesi olmaz”, şeklinde çevrilebilir. Bu idareciler için kullanılır ve verdikleri sözde durmaları emredilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kün+de” ve “beg+de” kelimelerinde bulunma hâli eki Arapçada **فِي** (في) harf-i ceri (فِي عِدَةِ / فِي فُرْصِ) ile karşılaşmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği beşinci atasözü **Esende ivek yok** (26/51-9)'dur. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **لا عَجَلَةَ فِي السَّلَامَةِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “barış günlerinde acele edilmez”, şeklinde çevrilebilir. Bu, işini sakince yapması istenen kişiler için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “esen+de” kelimesinde +de bulunma hâli eki Arapçadaki **فِي** (في) harf-i ceriyle (فِي السَّلَامَةِ) karşılaşmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği altıncı atasözü **Emgek eginde kalmas** (68/34-1)'tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **لا تَبْقَى الْمِحْنَةُ لِزِمَةِ الْأَكْتَفِ الْمُخْرُومِينَ الْمَمْتَحِنِينَ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “zorluk sürekli mahrum, imtihanla karşı karşıya kalan kişilerin omuzunda kalmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözün anlamının “Allah Teâla'nın “Zorluk ile birlikte bir kolaylık vardır” (İnşirâh 94/5.) sözü ile aynı makamda olduğunu söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “egin+de” kelimesinde +de bulunma hâli eki Arapça tercümesinde omuzlar (أَكْتَفَ) zarfı kullanılarak yer belirtilmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yedinci atasözü **Ögüngüçi üminde artatur** (110/55-11)'dur. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **مَادِحُ النَّفْسِ قَدْ يُفْسِدُ السَّرَاوِيلَ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kendini metheden şalvara pisler”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre denendiğinde bunun olacağını, belki de kastedilen anlamı ortaya koyamayıp utanacağını sonuçta şalvarına pisleyeceği kastedilmektedir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “ümin+de” kelimesinde +de bulunma hâli eki Arapça tercümesinde şalvar (السَّرَاوِيلَ) kelimesi ile fiilin yeri karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği sekizinci atasözü **Kuzda kar eksümez, koyda yağ eksümez** (164/82-2)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **لا يَخْلُو مَقْنُوءَ الْجِبَالِ مِنَ التَّلَجِ فَكَذَلِكَ لَا يَخْلُو الْغَنَمُ مِنَ السَّمَنِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “dağın gölgeğinden kar, koyundan yağ eksilmez”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kuz+da” ve “koy+da” kelimelerinde +da ve +de bulunma hâli ekleri Arapça tercümesinde karla kaplı yer (مَقْنُوءَ) ve koyun (الْغَنَمُ) kelimeleri ile fiilin yeri karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği dokuzuncu atasözü **Kuđugđa suw bar it burnı tegmes** (188/94-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **فِي الْبَيْرِ مَاءٌ إِلَّا أَنَّهُ لَا يَصِلُ أَنْفُ الْكَلْبِ إِلَيْهِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kuyuda su var ancak köpeğin burnu ona değmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu, elde edemediği bir şeyi isteyen veya başkasının yemeğini görüp hemen iştahlanan ve onu bulamayan kişi için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kuêug+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde fi (فِي) harf-i ceri (فِي الْبَيْرِ) kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği onuncu atasözü **Balık suwda közi taştın** (190/95-14)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **عَيْنُهُ خَارِجٌ فِي الْمَاءِ وَ السَّمَكُ فِي الْمَاءِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “balık suda gözü dışarda” şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu dehası var olan şeyi göremeyen kişi için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “suw+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde fi (فِي) harf-i ceri (فِي الْمَاءِ) kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on birinci atasözü **Tezek karda yatmas, edgü isiz katmas** (194/ 97-13)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **الرَّوْثُ لَا يَبْقَى تَحْتَ التَّلَجِ لِحَرَارَتِهِ يُذِيبُ التَّلَجَ فَكَذَلِكَ لَا يَخْلَطُ الْجَيِّدُ مِنَ الرَّدِيِّ إِذَا لَمْ يَجَانَسَهُ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “sıcaklık karı erittiği için tezek karın altında kalmaz, biri diğerine uygun değilse güzelin çirkin ile karıştırılması gerekmez”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kar+da” kelimesinde +da bulunma hâli eki Arapça tercümesinde altında (تَحْتَ) zarfı ile karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on ikinci atasözü **Teşük suwda belgürer** (195/98-1)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **تَظْهَرُ أَدْرَةُ الْأَدْرِ عِنْدَ حَوْضِهِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “tuluncunun tulumu havuzunda ortaya çıkar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla yaptığı işi öven kişi için işinin güzelliği veya çirkinliği onu ortaya koyduğu söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “suw+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde yanında (عِنْدَ) zarfı kullanılmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on üçüncü atasözü **Alp çerigde, bilge tirigde** (195/98-12)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **الْبَطْلُ يُجَرَّبُ يَوْمَ الْحَرْبِ إِذَا شَبَّ ضِرَامُهَا وَعَقْلُ الْحَلِيمِ يُجَرَّبُ فِي الْمُخْطَلِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kahraman, harp ateşi tuttuğu günde, bilgenin aklı tartışmada denenir”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde iki bulunma hâli mevcuttur. Çerig+de ve tirig+de. Birincisi için Arapça tercümesinde gün (يَوْمَ) zarfı, ikincisi için ise fi (فِي) harf-i ceri (فِي الْمُخْطَلِ) kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on dördüncü atasözü **Sabanda sandırış bolsa, örtgünde irteş bolmas** (203/102-2)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا وَقَعَتِ الْمَلَاةُ أَوْانَ الْفَلَاةِ لَا تَفْعُ الْمَشَاةُ لا تَفْعُ الْمَشَاةُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ekme zamanında tatlılık olursa biçme zamanı çekişme olmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu, işin sonunda düşmanlığın ortaya çıkmaması için işi baştan sağlam tutması emredilen kişilere söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “saban+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde vakit (أَوَانَ) zarfı, “örtgün+de” ise fi (في) harf-i ceri (في حالة الصَّبْرَة) kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on beşinci atasözü **Eşyek ayur, başım bolsa sonduruda suw içgey men** (246/123-16)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya يَقُولُ الْحَمَارُ يَنْبَغِي أَنْ يَكُونَ رَأْسِي سَالِمًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “eşek der, başım rahat olmalı ki deniz suyu içeyim”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bu, arzularını gerçekleştirmek için uzun yaşamayı arzulayan kişiler için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “sonduru+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on altıncı atasözü **Suburganda ew bolmas, topurganda aw bolmas** (257/129-12)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لَا يَكُونُ لِلْأَحْيَاءِ بَيْتًا فِي الْمَقَابِرِ الْقَدِيمَةِ فَكَذَلِكَ لا يَكُونُ لِلْأَحْيَاءِ بَيْتًا فِي الْمَقَابِرِ الْقَدِيمَةِ فَكَذَلِكَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “eski mezarlıkta ev olmaz, otu ve suyu olan yerlere alışıktığı için düz arazide av hayvanı yaşamaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Suburgan+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (في المقابر) ve “topurgan+da” (في التَّبْنَة) fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on yedinci atasözü **Yogurkanda artuk ağak kösülse üşiyür** (336/168-11)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا مَدَّتِ الرَّجُلُ زِيَادَةً عَلَى قَدْرِ الدَّنَّارِ تَجِدُ الْفُرَّ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ayak yorgandan fazla uzatılsa üşür”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud'a göre bununla kişinin kişiliğini değiştirmemesi emredilir. Atasözün Karahanlı Türkçesindeki “Yogurkan+da” kelimesinde +da bulunma durumu hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on sekizinci atasözü **Kiçigde katıglansa ulgadu sewnür** (400/200-16)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya مَنْ اجْتَهَدَ فِي صِغَرِهِ يَفْرَحَ فِي كِبَرِهِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “küçüklüğünde çalışan büyüklüğünde rahatlar”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki kiçig+de bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (في صغره) fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği on dokuzuncu atasözü **İş yaragında, sart asığında** (450/225-1)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya يُرْتَقَبُ لِلْأُمُورِ فُرْصَتُهَا وَالتَّاجِرُ فِي رِبْحِهِ şeklinde tercüme etmiş ve tüccar kâr edeceğini bilirse sevdiği şeyi satmayı umursamaz, şeklinde açıklama yapar. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “işler fırsatını tüccar karını gözetir”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “asıgın+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (في ربحه) fi (في) harf-i ceri kullanılmış, “yaragın+da” kelimesindeki +da eki ise (للأُمُورِ) lam (ل) harf-i ceriyle karşılanmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirminci atasözü **Ütlüg yinçü yirde kalmas** (457/229-6)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لِلْوَلُوِّ الْمَنْقُوبِ لَا يُتْرَكُ فِي الْأَرْضِ şeklinde tercüme etmiş ve birisinin gelip alacağı bir yerde olur. Bu, cariyelerin uzun süre evde bekâr kalmayacaklarını ama birisinin gelip onunla evleneceğini ifade etmek için söylenir, şeklinde açıklama yapar. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “delik inci yerde kalmaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yir+de” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (في الأرض) fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi birinci atasözü **Tegirmende togmuş sıçgan kök kökregiñe korkmas** (568/284-4)'tır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الْفَأْرَةُ الَّتِي وُلِدَتْ فِي الطَّاحُونِ الْفَأْرَةُ الَّتِي وُلِدَتْ فِي الطَّاحُونِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “değirmende doğan fare gök gürlemesinden korkmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun işlerde zorluk çekip sonra rahatlayan kişi için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “tegirmen+de” kelimesinde +de bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (في الطَّاحُونِ) fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi ikinci atasözü **Teñsizde tegirmen turgursa yaragsızda yar barır** (599/300-17)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **مَنْ بَنَى الطَّاحُونَ عَلَى غَيْرِ مَوْضِعِهِ وَ إِمَكَانِهِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “değirmeni yanlış yere yapanın suyu yanlış yere fişkirir”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu vakitsiz iş yapana söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “teñsiz+de” ve “yaragsız+da” kelimelerinde +de ve +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (على غير موضعه) ‘alâ (على) ve (في غير محلّه) fi (في) harf-i cerleri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi üçüncü atasözü **Edgülükni suw ağakında kemiş, başında tile** (324/162-12)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya iki şekilde tercüme etmiştir. Birincisi **إِطْرَحِ الْمَعْرُوفَ وَأَلْقِ الْإِحْسَانَ إِلَى النَّاسِ فِي أَسْفَلِ الْمَاءِ تَرَاهُ طَافِيًا عَلَى رَأْسِ الْمَاءِ** şeklinde çevirmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “suyun alt tarafında iyiliği ve güzelliği çıkar ve insanlara sun, onu suyun başında yüzerken görürsün”, şeklinde çevrilebilir. İkinci Arapça çevirisi ise **الْقَى الْمِنْزَةَ فِي أَسْفَلِ النَّهْرِ تَجِدُهُ فِي أَعْلَى النَّهْرِ** şeklinde yapılmıştır. Bunu Türkiye Türkçesine zahireyi nehrin kaynağında at onu üzerinde bulursun, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde iki adet +da bulunmaktadır. Birincisi “aêakın+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümelerinde (في أسفل الماء) (في أسفل النهر) fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır. İkincisi ise başın+da kelimesinde geçen +da ekidir. Bunu ise KM ilk tercümesinde (على رأس الماء) şeklinde ‘alâ (على) harf-i ceri ile ikinci tercümede (في أعلى النهر) fi (في) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi dördüncü atasözü **Tünle yorup kündüz sewnür, kiçigde ewlenip ulgaêu sewnür** (481/241-2)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **مَنْ سَارَ لَيْلًا مِنْ سَارَ لَيْلًا وَ مَنْ تَزَوَّجَ فِي حَالِ صِغَرِهِ يَفْرَحُ فِي كِبَرِهِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “gece yürüyen gündüz sevinir, çünkü görmeden mesafe kateder, küçüklüğünde evlenen yaşlılığında çocukları ihtiyaçlarına koşturduğu için rahatlar”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki kiçig+de kelimesinde +de bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (في حال صغره) fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi beşinci atasözü **Yawlak tıllıg bigde kerü yalñus tul yig** (501/250-12)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **كُونِ الْمَرْأَةِ أَرْمَلَةً خَيْرٌ مِنْ أَنْ تَكُونَ ذَاتَ زَوْجٍ بِذِي اللِّسَانِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kadının dul kalması sürekli söven bir kocasının olmasından iyidir”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “big+de” kelimesinde +de bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi altıncı atasözü **Köni barr keyikniñ közinde ağın başı yok** (510/255-15)'dur. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **الطَّبْيُ الَّذِي يَمُرُّ مُسْتَقِيمًا لَا يَتَعَرَّضُ لِلْمَتَالِفِ لِأَجْرَاهُ بِهِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “düzgün yürüyen geyik gözünden başka yara acısı ile karşılaşmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud gözün gerçekte yara olmadığını, düşünmeden bir işe dalıp kınananlar için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “közin+de” kelimesinde +de bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi yedinci atasözü **Bugday kutında sorkış suwalur** (551/276-1)'dur. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **بِدَوْلَةِ الْجَنْطَةِ وَبِرَكْتِهَا تَجِدُ الْمَرْورَةَ الْمَاءِ** şeklinde tercüme etmiş ve bunun başkaları ile birlikteliği sayesinde iyilik bulan kişiler için söylendiğini belirtir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “buğdayın kıymeti ve bereketi sayesinde sarıçalı su bulur”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kutın+da” kelimesinde +da bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (بِدَوْلَةِ الْجَنْطَةِ) bâ' (ب) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de bulunma hâli ekinin geçtiği yirmi sekizinci atasözü **Kizlençü kelinde** (552/276-5)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **تُوجَدُ الْخَبِيئَةُ عِنْدَ الْكِنَّةِ** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “saklanan şeyler gelinde bulunur”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud çünkü gelin kocası için hoş şeyler saklar der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kelin+de” kelimesinde +de bulunma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (عِنْدَ الْكِنَّةِ) şeklinde zarf ile karşılanmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

İlgi Hâli Eki (+nıñ, +niñ; +nuñ, +nüñ; +iñ, +iñ) Bulunan Atasözlerinin Arapçaya Tercümesinde Harf-i Cerler

Dîvânu Lüġâti't-Türk'te geçen altı atasözünde ilgi hâli eki bulunmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinde geçen ilgi hâli ekinin Arapçaya tercümesinde harf-i cerlerle karşılaşma durumu şöyledir:

DLT'de ilgi hâli ekinin geçtiği birinci atasözü **Sartnıñ azuġı arıġ bolsa yol üze yir** (23/45-11)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya **إذا كان زاد التاجر نظيفا تويًا يأكله جالسًا على قارعة الطريق** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "tüccarın azığı temiz ise yolun ortasına oturup yer", şeklinde çevrilebilir. Bu kendini beğenen ve emanetin kendisine ait olduğunu iddia edip sonra delil göstermekten kaçınan kişiler için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "Sart+nıñ" kelimesinde ilgi hâli eki +nıñ Arapça tercümesinde (زاد التاجر) isim tamlaması ile karşılaşmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de ilgi hâli ekinin geçtiği ikinci atasözü **Tabgaç ħannıñ torkusı telim, teñlemedip bıçmas.** (215/108-3)'tır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya **خاقان الصين ذو حريير كثير إلا أنه لا يقطع للثوب إلا مقدرًا** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "Çin kralının çok ipeği var ama o da ölçülü keser", şeklinde çevrilebilir. Bununla israfın terkedilmesi emredilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "ðan+nıñ" kelimesinde ilgi hâli eki +nıñ Arapça tercümesinde خاقان الصين isim tamlaması ile karşılaşmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de ilgi hâli ekinin geçtiği üçüncü atasözü **Böriniñ ortak kuzgunnuñ yıgaç başında** (221/111-6)'dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya **الغداف يشارك الذئب في صيده و ما صاده الغداف على رأس الشجر** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "kuzgun kurdun avına ortak olur, kuzgunun avladığı ağacın başındadır", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun Araplardaki "ortada otlar, kendi ağılında yatar" (Meydânî, 2023: CIII, 443) atasözüne benzediğini söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki Böri+niñ ve kuzgun+nuñ kelimelerindeki +nıñ, +nuñ ilgi hâli eklerini karşılamak için Arapça tercümesinde (الذئب) ve (الغداف) şeklinde marife getirilerek çevrilmiştir. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de ilgi hâli ekinin geçtiği dördüncü atasözü **Atası açığ alımla yise oġlınıñ tişi kamar** (421/210-7)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya **إذا الأب إذا أكل القحاح الحامض أكل أسنان ابنه بعد موته** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "baba ekşi elma yase öldükten sonra oğlunun dişleri kamaşır", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu babanın işlediği suçların sonra oğlundan sorulacağını söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "oġl+nıñ" kelimesinde ilgi hâli eki +nıñ Arapça tercümesinde (أسنان ابنه) isim tamlaması ile karşılaşmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de ilgi hâli ekinin geçtiği beşinci atasözü **Yätniñ yağlıġ tiküsinden öznüñ kanlıġ yuêruk yig** (462/231-17)'dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya **الوكز والطمم بجمع الكف من القريب خير من اللقمة الدسمة من الأجنبي** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "yakın akrabadan yumruk yemek, yabancından yağlı lokma yemekten iyidir", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu sözün akrabalar arasında sürtüşme olduğunda aralarını düzeltmek için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "Yät+nıñ" ve "öz+nüñ" kelimelerindeki ilgi hâli ekleri +niñ ve +nüñ Arapça tercümesinde (من الأجنبي) ve (من القريب) min (من) harf-i ceri kullanılmış olmakla beraber ilgi eki görevinde değildir. İlgi ekinin görevi elif+lâm ile karşılaşmıştır.

DLT'de ilgi hâli ekinin geçtiği altıncı atasözü **Köni barır keyikniñ közinde adın başı yok** (510/255-15)'dur. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya **الطبي الذي يمر مستقيما لا يتعرض للمتالف لأجراجه به** şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine "düzgün yürüyen geyik gözünden başka yara acıları ile karşılaşmaz", şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud gözün gerçekte yara olmadığını, düşünmeden bir işe dalıp kınananlar için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki "keyik+niñ" kelimesinde +niñ ilgi hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (عيني) isim tamlaması ile karşılaşmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

Ayrılma Hâli Eki (+tın, +tin; +dın, +din; +tan, +ten; +dan, +den) Bulunan Atasözlerinin Arapçaya Tercümesinde Harf-i Cerler

Dîvânu Lüġâti't-Türk'te geçen on üç atasözünde ayrılma hâli eki bulunmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinde geçen ayrılma hâli ekinin Arapçaya tercümesinde harf-i cerlerle karşılaşma durumu şöyledir:

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği birinci atasözü **Kişi alası içtin, yılık alası taştın** (58/29-9)'dır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya بِرَّصُ الْإِنْسَانِ مَخْفِيٌّ فِي ظَاهِرِهِ يَعْنِي بِهِ إِضْمَارُ الْمَخَالَفَةِ وَبَرَّصُ الدَّوَابِّ خَارِجٌ بَدَنِهِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “insanın cüzzamı dışarıya gizlidir, yani karşı olduğunu saklar, hayvanın uyuzu ise bedeninin dışında görünür”, şeklinde çevrilebilir. Bu yağcılık yaparak içinden ihanet planlayanlar için söylenir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “iç+tin” ve “taş+tın” kelimelerinde +tin ve +tın ayrılma hâli eklerini karşılamak için Arapça tercümesinde sadece biri için harf-i cer (فِي ظَاهِرِهِ) kullanılmıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği ikinci atasözü **Ortak erden artuk almas** (62/31-7)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يَأْخُذُ الشَّرِيكَ مِنْ شَرِيكِهِ زِيَادَةً فِي الْقِسْمَةِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ortak ortağından paylaşımda fazla pay almaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu insafli davranması istenen kişiler için söylenir, der. Atasözün Karahanlı Türkçesindeki “erden” kelimesindeki +den ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنْ شَرِيكِهِ) min (مِنْ) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği üçüncü atasözü **Erñenke elig karı böztin üm tükemes** (71/36-7)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يَصِلُ لِسِرَاوِيلِ الْعَرَبِ خَمْسُونَ ذِرَاعًا مِنْ كِرْبَائِسِ şeklinde tercüme etmiş ve çünkü yabancı ona nasihat edemez, diyerek sebebini ve evlenmesi gereken kişilere söylendiğini belirtir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “bekârın şalvarı elli zıra keçeyi geçmez”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “böz+tin” kelimesinde +tin ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنْ كِرْبَائِسِ) min (مِنْ) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği dördüncü atasözü **Balık suwda közi taştın** (190/95-14)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya عَيْتُهُ خَارِجٌ فِي الْمَاءِ وَ السَّمَكُ فِي الْمَاءِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “balık suda gözü dışarda”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bunun bir şeyi çok iyi bildiği hâlde onu göremeyen kişi için söylendiğini belirtmektedir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki taş+tın kelimesinde +tın ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği beşinci atasözü **Küç eldin kirse törü tünlükten çıkar** (273/137-2)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا دَخَلَ الظِّلْمُ مِنْ فِئَاءِ الدَّارِ خَرَجَ الرَّسْمُ وَ الْإِنْصَافُ مِنَ الْكُؤَةِ وَ الْكُؤَةُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “zulüm evin bahçesinden girerse af ve insaf delikten çıkar”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “el+din” ve “tünlük+ten” kelimelerindeki +din ve +ten ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنْ فِئَاءِ الدَّارِ) ve (مِنْ) (الْكُؤَةِ) min (مِنْ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği altıncı atasözü **Erdemsizden kut çertilür** (381/191-7)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الْجِدُّ وَ الدَّوْلَةُ تَفُوتُ عَنِ الرَّجُلِ الَّذِي لَا مَنَقِبَةَ وَلَا أُنْبَ مَعَهُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “erdem ve edebi olmayan kişiden, varlık ve talih kaçır”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Erdemsiz+den” kelimesinde +den ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (عَنِ الرَّجُلِ) an (عَنِ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği yedinci atasözü **Saçıratgudın korkmış kuş kırk yıl adrı yıgaç üze konmas** (430/215-7)'tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الطَيْرُ الَّذِي نُكِبَ مِنْ هَذَا الْفَخِّ مَرَّةً لَا يَقَعُ عَلَى كُلِّ شَجَرَةٍ لَهُ شَعْبَتَانِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkçeye “bu tuzaktan bir defa kurtulan kuş ikincide benzeri olan hiçbir ağaca konmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu peygamberin (as) “Mümin bir delikten iki defa ısırılmaz” (İbn Mâce, 2010: 649) sözüne benzer. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Saçıratgu+dın” kelimesinde +dın ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنْ هَذَا الْفَخِّ) min (مِنْ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği sekizinci atasözü **Oprak yasıkdın tozlug yâ çıkar** (452/226-1)'dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya قَدْ يَخْرُجُ الْقَوْسُ الْمَجْلُونَةُ مِنَ الْمَقْوَسِ الْخَلِيقِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “galvanizli yay eskimiş yaylıktan çıkabilir”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yasıú+dın” kelimesinde +dın ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنَ الْمَقْوَسِ) min (مِنْ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT'de ayrılma hâli ekinin geçtiği dokuzuncu atasözü **Yılan yarpuzdın kaçar, kança barsa yarpuz utru kelür** (461/231-10)'dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الْحَيَّةُ أَبَدًا تَفِرُّ مِنَ التَّمْسِ فَأَيْمًا şeklinde tercüme etmiştir.

شَيْخٌ تَوَجَّهَ قَابَلَهَا النَّمْسُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yılan Firavun faresinden sürekli kaçır nereye gitse Firavun faresi karşısına çıkar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun her zaman görüp kaşıştığı halde onu öfkeliendiren şeyden kaçır kişi için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yarpuz+dın” kelimesinde +dın ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنَ النَّمْسِ) min (مِنَ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de ayrılma hâli ekinin geçtiği onuncu atasözü **Yıparlıg kesürgüdin yıpar kitse yıdı kalır** (465/233-10)’dır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا ذَهَبَتِ الْمِسْكُ مِنْ جَرَابِهَا لَا يَذْهَبُ رِيحُهَا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “misk, kutusundan gitse kokusu gitmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bu atasözünü, iyiliksever kişinin zenginliği gitse de nimetin eserinden bir şey kalacağını, bu iyilikseverden bir şey istenir ise kendisinde bulunacağını kastedildiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kesürgü+din” kelimesinde +din ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنَ جَرَابِهَا) min (مِنَ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de ayrılma hâli ekinin geçtiği on birinci atasözü **Buzdan suw tamar** (496/ 248-8)’dır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya يَمَطِرُ الْمَاءُ مِنَ الْجَمَدِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “buzdan su damlar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu fiziki yapısı ve ahlakı ile babasına benzeyen kişiler için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Buz+dan” kelimesinde +dan ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنَ الْجَمَدِ) min (مِنَ) harf-i ceri ile kullanılmıştır.

DLT’de ayrılma hâli ekinin geçtiği on ikinci atasözü **Bilmiş yek bilmedük kişiden yig** (515/258-5)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya عَرَفْتَهُ خَيْرٌ مِنَ الرَّجُلِ الَّذِي لَمْ تَعْرِفْهُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “bildiğin şeytan bilmediğin kişiden iyidir”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu tanışmanın saygınlığını korumak için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kişi+den” kelimesindeki +den ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (مِنَ الرَّجُلِ) min (مِنَ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de ayrılma hâli ekinin geçtiği on üçüncü atasözü **Közden yırasa köñülden yeme yırar** (604/302-14)’dır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا بَعْدُوا عَنِ الْعَيْنِ يَبْعُدُ حُبُّهُمْ عَنِ الْقَلْبِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “sevgililer gözden uzaklaşırsa, sevgileri de kalpten uzak olur”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “köz+den” ve “köñül+den” kelimelerindeki +den ayrılma hâli ekini karşılamak için Arapça tercümesinde (عَنِ الْعَيْنِ) ve (عَنِ الْقَلْبِ) ‘an (عَنِ) harf-i ceri kullanılmıştır.

Vasıta Hâli Eki (+n, birle, bile) Bulunan Atasözlerinin Arapçaya Tercümesinde Harf-i Cerler

Dîvânu Lügâti’t-Türk’te geçen yirmi iki atasözünde vasıta hâli eki bulunmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinde geçen vasıta hâli ekinin Arapçaya tercümesinde harf-i cerlerle karşılanma durumu şöyledir:

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği birinci atasözü **Alın arslan tutar, küçün oyuk tutmas** (53/27-13)’dır. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya قَدْ يُمَكِّنُ بِالْحَيْلَةِ مِنْ أَخْذِ الْأَسَدِ وَلَا يُمَكِّنُ بِالْقُوَّةِ مِنْ أَخْذِ الْخَيْالِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “hile ve aldatma ile aslanı yakalamak mümkün, ancak hayali, güç ile yakalamak mümkün değildir”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun bir işe gücü yetmediğinde hile ve aldatma kullanması emredilen kişi için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde iki adet vasıta hâli eki kullanılmıştır. Birincisi “al+ı+n” kelimesindeki vasıta hâli eki +n’yi karşılamak için Arapça çevirisinde (بِالْحَيْلَةِ) bâ (بِ) harf-i ceri kullanılmış, ikincisi “küç+ü+n” kelimesindeki +n için (بِالْقُوَّةِ) bâ (بِ) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği ikinci atasözü **Ay tolun bolsa eligin imlemes** (54/27-6)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا صَارَ الْقَمَرُ بَدْرًا لَا يُشَارُ إِلَيْهِ بِالْيَدِ لِأَنَّهُ يَرَاهُ مَنْ كَانَ لَهُ بَصَرٌ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “ay dolunay olunca gösterilmez çünkü gözü olan görür”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun her türlü işinde meşhur olan kişiler için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “elig+i+n” kelimesindeki vasıta durumu eki +n Arapçadaki ب harf-i ceriyle (بِ+اليد) karşılanmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği üçüncü atasözü **Tagıg ukrukın egmes, teñizni kaygıkın bögmes** (63/32-4)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya الطَّوْدُ الشَّامِخُ لَا يُخْنَى بِالْوَهْقِ وَ الْبَحْرُ لَا يَكْسَرُ şeklinde tercüme etmiştir.

بِالزُّورِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “dağlar kementle eğilmez, deniz kayıkla kırılmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla küçük sebep ile büyük işlerin arzulanmayacağını kastedildiğini söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “ukruk+1+n” ve “kaygık+1+n” kelimelerdeki vasıta hâli ekleri +n karşılamak için Arapça çevirisinde (بِالزُّورِ), (بِالْوَهْقِ) bâ harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği dördüncü atasözünü **Küçük künke ursa ağakın kelir** (92/46-13)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا وَضَعْتَ الدَّرَاهِمُ مَبْرُورَةً لِلشَّمْسِ يَجِي إِلَيْهِ الدَّهَبُ مَاثِيَا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “dirhem güneşin karşısına konursa altın ona yürüyerek gelir”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla dirhemlerin ihtiyaç için harcanması istenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “aêak+1+n” kelimesindeki vasıta hâli ekleri +n karşılamak için Arapça çevirisinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği beşinci atasözünü **Otuđ oğuğ birle öçürmes** (98/49-6)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا تُطْفَى بِالشَّعْلَةِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “ateş ateşle söndürülmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla fitnenin benzeri bir fitne ile sakinleşmeyeceğini, ancak barış ile gerçekleşeceğini ifade etmek için söylendiğini belirtir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “oêuđ birle” kelime grubundaki vasıta hâli edatı (birle) karşılamak için Arapça çevirisinde (بِالشَّعْلَةِ) bâ harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği altıncı atasözünü **Alplar birle uruşma, begler birle turuşma** (101/51-5)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا تُحَارِبُ الأَبْطَالَ ولا تُقاومُ الأَمْرَاءَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “kahramanlara savaş açma, idarecilere direnme”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “alplar birle” ve “begler birle” kelime gruplarında vasıta görevindeki birle edatını karşılamak için Arapça çevirisinde (الأَبْطَالَ) ve (الأَمْرَاءَ) harf-i cer kullanılmadan çevrilmiştir.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği yedinci atasözünü **Tözün birle uruş, ütün birle üsterme** (118/59-8)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا تُمارِ معَ الحَلِيمِ ولا تُمارِ معَ الوَقِحِ şeklinde tercüme eder. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “hâlim kişi ile tartış, edepsiz ile niza etme”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, çünkü hâlim sana tahammül eder, edepsiz ise alevlendirmeye çalışır ve ağzını bozar diyerek açıklamasını yapar. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Tözün birle” ve “ütün birle” kelime gruplarında vasıta görevindeki birle edatını karşılamak için Arapça çevirisinde (معَ الوَقِحِ), (معَ الحَلِيمِ) şeklinde ma’a (مع) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği sekizinci atasözünü **Kara bulıtığ yıl açar, urunç birle il açar** (178/89-12)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا أَطْبَقَتِ السَّمَاءُ فَالرَّيْحُ يَفْتَحُ عَنْهَا وَأَنْ الرُّشوةَ كَذَلِكَ يَفْتَحُ بابَ الوِلايَةِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “siyah bulut gökyüzüne yayılınca rüzgâr eser, rüşvet de vilayetin kapısını açar”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “urunç birle” kelime grubunda geçen vasıta görevindeki birle edatını karşılamak üzere Arapça çevirisinde harf-i cer kullanılmadan (أَنْ الرُّشوةَ) şeklinde özne anlamı verilmiştir.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği dokuzuncu atasözünü **Kagun karma bolsa idisi ikki elgin tegir** (207/104-1)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya إِذَا نُهَبَ البَطِيخُ فَصَاحِبُهُ أَيضًا يَنْتَهَبُ بِكَلْتَيْ يَدَيْهِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine karpuz çalınırsa sahibi de iki eli ile çalar, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu, mal sabinin malı konusunda zor kullanacağına işaret etmektedir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “elg+i+n” kelimesinde vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (بِكَلْتَيْ يَدَيْهِ) bâ harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği onuncu atasözünü **Tılın tırgike tegir** (216/108-7)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya بِالكَلَامِ الطَّيِّبِ يَنَالُ المائدةَ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözünü Türkiye Türkçesine “tatlı söz ile sofraya nail olur”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla kişinin kendi erdemini konuşarak tanıtması emredilir, der ve bunun “kişi dilinin altında gizlidir,” sözüne benzediğini söyler. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “tıl+1+n” kelimesindeki vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (بِالكَلَامِ) bâ harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on birinci atasözünü **Çaòsak üze ot bolmas, çakrak bile uwut bolmas** (236/118-8)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا تَبْتَ في رَضْرَاضِ الجِبَالِ فَكَذَلِكَ لا حَيَاءَ معَ şeklinde tercüme eder.

الرجل الأقرع şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “dağın taşlı yerinde ot, kelde de hayâ olmaz”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “çakrak bile” kelime grubunda vasıta görevindeki bile edatını karşılamak için Arapça çevirisinde (مع الرجل الأقرع) ma’a (مع) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on ikinci atasözü **Kız birle küreşme, kusrak birle yarışma** (238/119-12)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا تُصارع العذراء فإنها تكون قوبية فنصنعك ولا تُسابق في الزمان مع الرمكة الفتية فإنها أقوى من الفرس وأنزق فتغلبك şeklinde tercüme etmiştir. Türkiye Türkçesine “bekâr kızla güreşme güçlüdür seni yener, genç atıcı ile yarışma attan güçlüdür taşkınlık yapar ve seni yener”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kusrak birle” kelime grubundaki vasıta görevinde kullanılan birle edatını karşılamak için Arapça çevirisinde (مع الرمكة الفتية) ma’a (مع) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on üçüncü atasözü **Sawın sagrakka tegir** (237/119-8)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya باللطيف من الكلام يبلغ الرجل إلى نيل قعب الأمراء في شرب şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “hoş söz ile kişi idarecilerin içeceğinden bir yudum alır, yani ikram görür”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “sawı+n” kelimesinde vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (باللطيف من الكلام) bâ’ (ب) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on dördüncü atasözü **Bir karga birle kış kelmes** (277/139-7)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يأتي الشتاء بخراب واحد şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “bir karga ile kış gelmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bunun dostların yetişip yardım etmeleri için işlerde yavaş olunması emredilir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “karga birle” kelime grubundaki vasıta görevinde kullanılan birle edatını karşılamak için Arapça çevirisinde (بخراب) bâ’ (ب) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on beşinci atasözü **Tılın tüğmişni tişin yazmas** (274/137-9)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya ما عقد باللسان لا يحل بالأسنان şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “dil ile dikilen diş ile sökülmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bununla ahde vefa gösterilmesi için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “Tıl+i+n” ve “tiş+i+n” kelimelerindeki vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (باللسان) ve (بالأسنان) bâ’ (ب) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on altıncı atasözü **Küz keligi yazın belgürer** (352/176-17)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya تظهر كيفية مجيء الخريف في الصيف şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “güzün gelişi yazdan belli olur”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünün sonu belli olan işin başında söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yaz+i+n” kelimesinde vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (في الصيف) zarf anlamı taşıyan fi (في) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on yedinci atasözü **Aş tatğı tuz, yogrın yimes** (457/229-18)’tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya طعم الطعام بالملح إلا أن الملح لا يؤكل مفردًا جفًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yemeğin tadı tuz, o da tabakla yenmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, bu söz, işlerde maksadı belirtmek için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yogrı+n” kelimesinde vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (مفردًا جفًا) harf-i ceri kullanılmamıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on sekizinci atasözü **Kanıg kan bile yumas** (472/236-15)’tir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya لا يغسل الدم بالدم şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kan, kan ile yıkanmaz”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud, fitne benzeri fitne ile değil, sadece barış ile teskin olur, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kan bile” kelime grubundaki vasıta görevini ifade eden bile edatını karşılamak için Arapça çevirisinde (بالدم) bâ’ (ب) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği on dokuzuncu atasözü **Yazın katıglansa kışın sewnür** (514/257-13)’dür. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya من اجتهد و اكتسب صافيًا فرح شاتيًا şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yazın çalışıp kazanan kışın rahat eder”, şeklinde

çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “yaz+n” ve “kış+n” kelimelerindeki vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (صَائِفًا) ve (شَائِتًا) harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği yirminci atasözü **Tayak bile taymas, tanuk sözün bütmes** (518/259-3)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü Arapçaya مَنْ كَانَ لَهُ عَصَا لَا يُرَلُّ فِي الرَّدْعَةِ وَأَنَّ كَلَامَ الشَّاهِدِ لَا يُعْرَفُ إِلَّا عِنْدَ أَدَاءِ الشَّهَادَةِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “değeneği olan çamurda kaymaz, şahidin sözü sadece şahitlik yaparken anlaşılır”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “tayak bile” kelime grubunda vasıta görevini karşılayan bile edatını karşılamak için Arapça çevirisinde (عَصَا) harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği yirmi birinci atasözü **Kurmuş kiris tüğülmes, ukrukun tag egilmes** (539/270-13)’dir. Kaşgarlı Mahmud bu atasözünü لَا يَتَعَقَّدُ الْوَتْرُ الْمُؤْتَرُ كَمَا أَنَّ الطَّوْدَ لَا يُقَدَّرُ عَلَى إِمَالَتِهِ بِالْوَهْقِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “gerilmiş yay düğümlemediği gibi kementle de dağ eğilmez”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu sözün basit sebeple büyük işlerle ilgilenilmeyeceğini belirtmek için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “ukruk+u+n” kelimesinde vasıta hâli ekini (+n) karşılamak için Arapça çevirisinde (بِالْوَهْقِ) bâ’ (ب) harf-i ceri kullanılmıştır.

DLT’de vasıta hâli ekinin geçtiği yirmi ikinci atasözü **Uuş úanatın er atın** (29/15-10)’dır. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِنَّمَا يَبْلُغُ مَرَامَهُ بِالْجَنَاحِ فَكَذَلِكَ الرَّجُلُ يَصِلُ مَرَادَهُ بِالْفَرَسِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “kuş muradına sadece kanadı ile, er atı ile ulaşır”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesinde “úanat+1+n” ve “at+1+n” kelimelerindeki +n vasıta hâli ekleri Arapça çevirisinde (بِالْجَنَاحِ) ve (بِالْفَرَسِ) şeklinde bâ’ (ب) harf-i ceri ile karşılanmıştır.

Eşitlik Hâli Eki (+ça, +çe) Bulunan Atasözlerinin Arapçaya Tercümesinde Harf-i Cerler

Dîvânu Lügâti’t-Türk’te geçen iki atasözünde eşitlik hâli eki bulunmaktadır. Bu atasözleri ve atasözlerinde geçen eşitlik hâli ekinin Arapçaya tercümesinde harf-i cerlerle karşılanma durumu şöyledir:

DLT’de eşitlik hâli ekinin geçtiği birinci atasözü **Awçı neçe al bilse açığ ança yol bilir** (43/22-15)’dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِنْ كَانَ الْفَانِصُ عَارِفًا بِجَيْلِ الْاِقْتِنَاصِ فَإِنَّ الدَّبَّ أَيْضًا عَارِفٌ بِطُرُقِ الْفَرَارِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “avcı avlamanın hilelerini biliyorsa ayı da kaçmanın yollarını bilir”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu bir arada bulunan iki dahi için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “neçe” ve “ança” kelimelerinde eşitlik hâli eki +ça’yı karşılamak için Arapça tercümesinde harf-i cer kullanılmamıştır.

DLT’de eşitlik hâli ekinin geçtiği ikinci atasözü **Yılan yarpuzdın kaçar, kança barsa yarpuz utru kelür** (461/231-10)’dür. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya الْحَيَّةُ أَبَدًا تَفِرُّ مِنَ التَّمْسِ فَأَيْنَمَا تَوَجَّهَ قَابَلَهَا التَّمْسُ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “yılan Firavun faresinden sürekli kaçar nereye gitse Firavun faresi karşısına çıkar”, şeklinde çevrilebilir. Kaşgarlı Mahmud bu, her zaman görüp kaşılaştığı halde onu öfkelen diren şeyden kaçan kişi için söylenir, der. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “kan+ça” kelimesindeki eşitlik hâli ekini +ça karşılamak için Arapça tercümesinde (أَيْنَمَا) soru zarfı kullanılmıştır. Harf-i cer kullanılmamıştır.

Yön Gösterme Hâli Eki (+ra, +re) Bulunan Atasözlerinin Arapçaya Tercümesinde Harf-i Cerler

Dîvânu Lügâti’t-Türk’te geçen sadece bir atasözünde yön gösterme hâli eki bulunmaktadır. Bu atasözü ve atasözünde geçen yön gösterme hâli ekinin Arapçaya tercümesinde harf-i cerlerle karşılanma durumu şöyledir:

DLT’de yön gösterme hâli ekinin geçtiği tek atasözü **Tatıg közre tikenig tüpre** (406/203-14)’dir. Kaşgarlı Mahmud bunu Arapçaya إِضْرِبِ الْفَارَسِيَّ عَلَى الْعَيْنِ وَأَقْطَعِ الشُّوْكَ مِنَ الْأَصْلِ şeklinde tercüme etmiştir. Bu atasözü Türkiye Türkçesine “Farsinin gözüne vur, dikenini kökünden kes”, şeklinde çevrilebilir. Atasözünün Karahanlı Türkçesindeki “köz+re” ve “tüpre” kelimelerindeki yön gösterme hâli ekini (+re) karşılamak için Arapça tercümesinde (عَلَى الْعَيْنِ) ‘alâ (على) harf-i ceri, (مِنَ الْأَصْلِ) min (مِن) harf-i cerleri kullanılmıştır.

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1. DLT'de 266 adet atasözü bulunmaktadır. Bunlardan 54 adetinde Karahanlı Türkçesi yönelme hâli eki olan +ka, +ke; +ña, +ña kullanılmıştır. Bunlardan on birinde ikişer yönelme hâli eki mevcuttur. Yani toplam 65 yönelme hâli eki kullanılmıştır. Bu 65 yönelme hâlinden on iki yönelme hâli için on iki ل (lâm) harf-i ceri kullanılmış, on yönelme hâli için on إلى ('ilâ) harf-i ceri kullanılmış, dokuzunu karşılamak üzere dokuz في (fi) harf-i ceri kullanılmış, altısını karşılamak üzere altı ب (bâ') harf-i ceri kullanılmış, beşini karşılamak üzere dört من (min) harf-i ceri kullanılmış, dördünü karşılamak üzere dört adet على ('alâ) harf-i ceri kullanılmış ve on dokuz yönelme hâli eki için herhangi bir harf-i cer kullanılmamıştır.

Yani 65 yönelme hâli eki için:

ل (lâm) harf-i ceri: 12 adet

إلى (ilâ) harf-i ceri: 10 adet

في (fi) harf-i ceri: 9 adet

ب (bâ') harf-i ceri: 6 adet

من (min) harf-i ceri: 5 adet

على ('alâ) harf-i ceri: 4 adet

Herhangi bir harf-i cer kullanılmayan: 19 adet

Korkmaz (2007), Türkçede yönelme hâli ekinin görevlerini 11 madde hâlinde sıralar. Bunlar:

-Yer yön gösterir.

- Adı fiile zaman ve süre işlevi ile bağlar.

- Adı fiile amaç, maksat bildirme ilişkisi ile bağlar.

- Adı fiile -den dolayı, -dığı için gibi anlamlara gelecek şekilde sebep ilişkisi ile bağlar.

-Fiildeki hareketin yönünü belirler.

- Aynı adın art arda tekrarından oluşan zarf yapar: baş başa, arka arkaya vb.

- Dek, değin, doğru, göre, kadar, karşı, rağmen, üzerine edatlarıyla zarf görevinde edat grupları yapar.

- Adı fiile fiyat, miktar ve oran bildirerek bağlar.

- Bir takım kalıp ifadelerin yapılmasını sağlar.

- Kalıplaşmış veya birleşik zarflar oluşturur.

- Deyimlerin yapılmasına katkı sağlayabilir (Korkmaz, 2007: 280-289).

Bu işlevlerin hepsini Karahanlı Türkçesi metinlerinden örneklendirmek mümkün olmasa da pek çoğu Karahanlı Türkçesi metinleri için de geçerlidir. DLT'de de bunların bir kısmını görmekteyiz.

Arapçada yaklaşık 20 adet harf-i cer bulunmaktadır. Bunlardan yönelme fonksiyonuna en yakın olan harf-i cer ل (lâm) harf-i ceridir. Ancak yukarıda belirtildiği gibi Türkçede yönelme hâli ekinin pek çok işlevi vardır. Yönelme hâli ekinin çok işlevli olması sebebiyle KM bu atasözlerini Arapçaya tercüme ederken yönelme hâli ekinin işlevine en yakın olan harf-i ceri tercih etmiştir. Buradan çıkarılabilecek ilk sonuç 65 adet yönelme hâli ekinin Arapçada karşılanabilmesi için 65 yönelme hâline karşılık 46'sında herhangi bir harf-i cer kullanılmıştır. Yani yönelme hâli ekinin kullanıldığı yerlerin yüzde 71'ini karşılamak üzere atasözünün Arapçaya tercümesinde harf-i cer kullanılmıştır. Yüzde 29'unda hiçbir harf-i cer kullanılmamıştır. Yönelme hâlini karşılamak üzere 6 çeşit harf-i cer kullanılmıştır. Bunlar; ل (lâm), إلى (ilâ), في (fi), ب (bâ'), من (min), على ('alâ) harf-i cerleridir.

2. DLT'deki 266 atasözünün yirmi yedisinde belirtme hâli Eki (+nı, +ni, +g, +à) bulunmaktadır. Bunlardan beşinde ikişer belirtme hâli eki mevcuttur. Yani toplam otuz iki belirtme hâli eki

kullanılmıştır. Türkçede belirtme hâli ekinin görevi sonuna geldiği isme belirlilik kazandırmaktadır. Yani söz konusu nesnenin herhangi bir nesne olmadığı, belli bir nesne olduğu belirtme hâli eki yoluyla anlaşılır. Arapçada bu görev lâm-ı tarif denilen ال (elif lam) takısıyla karşılanır, bu da kelimenin başına getirilir. Dolayısıyla burada geçen 32 belirtme hâli ekini karşılamak için sadece bir yerde harf-i cer ile karşılaşılmaktadır. Bir adet ب be harf-i cer görülmüştür. Bunun dışında tamamında ال (elif lâm) takısı kullanılmıştır. Bu durumda Karahanlı Türkçesinde belirtme hâli ekini Arapça harf-i cerlerle eşleştirmek mümkün görünmemektedir. Karahanlı Türkçesindeki belirtme hâli ekinin fonksiyonunu açık bir şekilde ال (elif lâm) takısı karşılamaktadır.

3. Bulunma hâli eki (+da, +de, +ta, +te) DLT'deki atasözlerinin 28 adetinde bulunmaktadır. Ancak on atasözünde ikişer adet bulunma hâli eki mevcuttur. Yani toplam otuz sekiz adet bulunma hâli eki kullanılmıştır. KM bu atasözlerinin Arapçaya tercümesinde burada geçen bulunma hâli eklerini karşılamak üzere yirmi bir bulunma hâli eki için 21 adet في (fi) harf-i ceri kullanmıştır. 3 bulunma hâli ekini karşılamak için harf-i cer olmayan عند ('inde) zarfını kullanmış, bir ل (lâm) harf-i cerini kullanmış, iki adet على ('alâ) harf-i cerini kullanmış, bir adet ب (bâ') harf-i cerini kullanmış, bir adet harf-i cer olmayan أين ('eyne) soru kelimesini kullanmış, bir adet تحت (taôte) zarfını kullanmış, sekiz bulunma hâli eki için herhangi bir şey kullanmamıştır.

Yani 38 bulunma hâli eki için:

في (fi) harf-i ceri: 21 adet

عند ('inde) zarfı: 3 adet

أين ('eyne) soru kelimesi: 1 adet

تحت (tahte) zarfı: 1 adet

ل (lâm) harf-i ceri : 1 adet

على ('alâ) harf-i ceri: 2 adet

ب (bâ') harf-i ceri: 1 adet

Herhangi bir harf-i cer kullanılmayan: 8 adet

Korkmaz (2007), Türkçede bulunma hâli ekinin işlevlerini 14 madde hâlinde sıralar. Korkmaz, bulunma hâli ekinin asıl görevinin fiildeki oluş ve kılışın yerini bildirmek olduğunu belirtir (Korkmaz, 2007: 289). Bu yer bildirmenin dışında bulunma hâli ekini almış olan kelime zaman, durum, vasıta gibi çeşitli anlam ilişkileri ile fiile bağlanır. DLT'deki atasözlerinde bulunma hâli eki çoğunlukla yer bildirmek üzere kullanılmıştır. Arapçada bulunma hâli ekini yer bildirme işlevi ile en iyi yansıtan harf-i cerin في (fi) harf-i ceri olduğu açık bir şekilde görülmektedir. 38 bulunma hâli eki için 21 في (fi) harf-i ceri kullanılmıştır. Ayrıca birer tane olmak üzere üç harf-i cer daha kullanılmıştır. Kullanılan harf-i cer sayısı toplam 25 olup oran olarak yüzde 66'ya tekabül etmektedir. Sadece في (fi) harf-i ceri ise 21 defa kullanılmış olup bu oran olarak yüzde 55'e tekabül etmektedir. Yani bulunma hâli ekini karşılamak üzere en yakın hafr-i cer في (fi) harf-i ceridir.

4. DLT'deki atasözlerinin altısında ilgi hâli eki +nıñ / +niñ; +nuñ / +nüñ görülmektedir. Bunlardan iki atasözünde ikişer adet ilgi hâli eki bulunmaktadır. Dolayısıyla toplam sekiz adet ilgi hâli eki mevcuttur. Ancak bunların hiçbirisi harf-i cerlerle karşılanmamıştır. Genel olarak Türkçede ve Karahanlı Türkçesinde ilgi hâli eki isimle isim arasındaki irtibatı sağlar. Yani isim tamlaması yapar. Arapçada ise isim tamlaması yapılırken tamlayanın (muzafun ileyhi) başına ال (elif lam) takısı getirilir. Bu sebeple Türkçe ilgi hâli ekini Arapçadaki herhangi bir harf-i cerle irtibatlandırmak mümkün görünmemektedir.

5. Karahanlı Türkçesinde hâl eklerinden biri de ayrılma hâli ekidir. Ayrılma hâli eki +tın, +tin; +dın, +din; +tan, +ten; +dan, +den DLT'de geçen atasözlerinden on üçünde geçmektedir. Bunlardan üçünde ikişer ayrılma hâli eki bulunmaktadır. Yani toplam on altı ayrılma hâli eki mevcuttur. Bu ayrılma hâli eklerini karşılamak üzere on adet من (min) harf-i ceri, üç adet عن ('an), bir adet في (fi) harf-i ceri kullanılmıştır. İki ayrılma hâli eki için herhangi bir harf-i cer kullanılmamıştır.

Yani 16 ayrılma hâli eki için:

من (min) harf-i ceri: 10 adet

عن ('an) harf-i ceri: 3 adet

في (fi) harf-i ceri: 1 adet

Herhangi bir harf-i cer kullanılmayan: 2 adet

Türkçede bulunma hâli eki cümlede fiilin ifade ettiği oluş ve kılışın kendisinden uzaklaştığını göstermek için kullanılan ad durumudur. Ayrılma hâli eki almış kelime veya kelime grubu cümlede çoğunlukla yer tamlayıcısı yapar. Ancak bununla berabere bazen zaman ve durum bildirmek gibi zarf görevlerde de kullanılabilir. Korkmaz (2007), ayrılma hâli ekinin işlevlerini 21 madde hâlinde sıralamıştır (Korkmaz, 2007: 301-317). DLT'deki atasözlerinde kullanılan 16 ayrılma hâli eki, atasözlerinin Arapçaya tercümesinde 14 yerde harf-i cerle karşılanmış, 2 yerde harf-i cer kullanılmamıştır. Sonuç olarak yüzde 88 oranında ayrılma hâli ekiyle Arapça من (min) ve عن ('an) harf-i cerleri işlev bakımından benzerdir. Özellikle من (min) harf-i ceriyle işlev benzerliği yüzde 62,5'tur.

6. Karahanlı Türkçesinde dolayısıyla DLT'de vasıta hâli görevinde +n ekiyle birlikte bile ve birle edatları da kullanılır. DLT'deki atasözlerinde on bir defa birle edatı, iki defa bile edatı, on yedi defa ise +n eki kullanılmıştır. Yani toplam 30 vasıta görevinde gramer unsuru kullanılmıştır. Bu otuz adet vasıta görevindeki ek ve edatın görevini karşılamak üzere 16 adet ب (bâ) harf-i ceri, 4 defa مع (ma'a) harf-i ceri, 1 defa في (fi) harf-i ceri kullanılmıştır. Dokuz vasıta hâlini Arapçaya tercüme ederken KM herhangi bir harf-i cer kullanmamıştır.

Yani 30 vasıta hâli için:

ب (bâ) harf-i ceri: 16 adet

مع (ma'a) harf-i ceri: 4 adet

في (fi) harf-i ceri: 1 adet

Herhangi bir harf-i cer kullanılmayan: 9 adet

Vasıta hâli, adın belirttiği varlık veya nesnenin fiildeki oluş ve kılışta vasıta olarak kullanıldığını veya birliktelik ifade ettiğini gösterme durumudur (Korkmaz, 2007: 317). Korkmaz (2007), vasıta hâli ekinin ve edatının temelde iki işlevi olmakla beraber beş işlevinden bahseder (Korkmaz, 2007: 319).

DLT'deki atasözlerinde 30 vasıta hâli kullanılmış ve bunların Arapçaya tercümelerinde 21'i için harf-i cer kullanılmıştır. Yani Karahanlı Türkçesi vasıta hâli ile Arapça harf-i cerlerin fonksiyon benzerliği yüzde 70'tir. Bu harf-i cerlerden özellikle ب (bâ) مع (ma'a) harf-i cerleri vasıta hâlinin işlevini büyük ölçüde karşılamaktadır.

7. Eşitlik hâli eki (+ça, +çe) DLT'deki atasözlerinde üç yerde karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; neçe (nice), ança (anca, o kadar) ve kança (ne kadar) kelimelerindedir. Bunlardan neçe ve ança bir atasözünde; kança ise başka bir atasözünde kullanılmaktadır. KM bunların Arapça tercümelerinde herhangi bir harf-i cer kullanmamıştır.

DLT'de eşitlik hâli ekinin kullanıldığı atasözlerinin Arapçaya tercümesinde herhangi bir harf-i cerle karşılaşmamaktayız. Burada eşitlik hâli ekinin yapım eklerine yakın bir özellik göstermesi ve kalıplaşma dolayısıyla harf-i cerlerle benzerlik bulmak mümkün görünmemektedir.

8. DLT'deki atasözlerinde yön gösterme hâli eki (+ra, +re) ile sadece bir atasözünde karşılaşmaktayız ve burada yön gösterme hâli eki iki defa kullanılmıştır. KM bu atasözünü Arapçaya tercüme ederken yön gösterme hâli eklerini karşılamak üzere birer defa على ('alâ) ve مِنْ (min) harf-i cerlerini kullanmıştır. Sadece iki kullanımla yön gösterme hâli eki ile harf-i cerler arasında herhangi bir işlev benzerliği bakımından değerlendirme yapmak mümkün görünmemektedir.

9. Karahanlı Türkçesi yönelme, bulunma, ayrılma ve vasıta hâli eklerinin Arapça harf-i cerlerle fonksiyon paralellliği açık bir şekilde görülmektedir. Ancak ilgi ve belirtme hâli ekleri için aynı şeyi

söylemek mümkün değildir. İlgi hâli eki ve belirtme hâli eki Arapça harf-i cer olmayan lâm-ı tarif denilen ل (elif lam) takısıyla fonksiyon benzerliği söylenebilir. Yön gösterme ve eşitlik hâli ekleri ise çok işlek olmadığı için DLT'deki atasözleri üzerinden bir karşılaştırma yapmak mümkün değildir.

10. Atasözlerinde az ve ahenkli sözle çok şey anlatmak esastır. Dolayısıyla bunu yaparken eksiltmeler ve boşluklar oluşur. Zaman zaman pek çok ögenin söylenmediği görülür. Bu boşluklar okuyucu veya dinleyici tarafından doldurulur. Ancak bu boşlukları isabetli bir şekilde doldurma işlemi kişinin o atasözünün ortaya çıktığı toplumun kültürüne vâkıf olma düzeyi ile yakından ilgilidir. Bu yüzden atasözünü anlamlandırmaya çalışan kişinin yanlış yorumlama ihtimali her zaman vardır. Kaşgarlı Mahmud, DLT'de atasözlerini Arapçaya tercüme ederken Türkçe atasözlerinin Araplar tarafından doğru anlaşılmasına çaba göstermiştir. Âyet-i kerime, hadis-i şerif ve Arap kültüründeki hikmetli söz ve atasözlerinden zaman zaman örnekler vermektedir. KM bu atasözlerini sadece kelime kelime tercüme etmekle bırakmamış anlaşılır bir şekilde yorumlamıştır. Mesela Kişi alası içtin, yılka alası taşın... atasözünde yüklem yoktur. İnsanın kötü duyguları içerdedir, gizler, ancak hayvanın kötülüğü gizlemek gibi bir özelliği yoktur. Yani bu atasözünde özellikle insanı doğru değerlendirebilmenin zorluğuna vurgu vardır ve bu mesajı çıkarmak yorumla mümkündür. Atasözünü kelime kelime tercüme etmek anlamak için yeterli olmamaktadır.

KAYNAKÇA

Akalın, Ş. H. (2008). Bin yıl önce bin yıl sonra Kaşgarlı Mahmud ve dîvânu lügâti't-Türk. TDK Yayınları.

Ammâr, M. İ. (1998). el-Ahtâ'uş-şâ'i 'a fi'sti'malâti ħurûfi'l-cer. Dâru 'Âlemi'l-Kutub.

Ayçiçeği, (2022). Türkçe-Arapça kalıp söz kopyaları üzerine,

Çiçek, M. (2022). Et-Tahlîlü't - Tekâbü'l Beyne'l-Lügati'l- Arabiyye ve't- Türkiyye ve'l-Kürdiyye Alâ

Saîdeyi'l-Müsnedi ve'l-Müsnedi İleyh. Sonçağ Akademi Yayınları.

Daqr, 'A. (1986). Mu'cemu'n-nahw. 3. Baskı. Müessesetu'r-Risâle.

Deĥĥâĥ, E. F. (2004). Şerĥu elfiyeti İbn Mâlik. Mektebetu'l-Ubeykân.

Ercilasun, A. B., Akkoyunlu, Z. (2014). Kaşgarlı Mahmud dîvânu lügâti't-türk. Türk Dil Kurumu. (2020). Dîvânu lügâti't-Türk şiirler ve atasözleri. Bilge Kültür Sanat Yayınları.

Esterabâzî, R. M. H. (1996). Şerhu'r-radî likâfiyeti İbn Hâcib. (thk. Yahyâ Beşîr Mısrî). İdâretu's Sekâfeti ve'n-Neşri bi'l-Câmi'a.

Ġalâyînî, M. (1967). Câmi 'ud-durûsi'l-'arabiyye, 10. Baskı. el-Maba 'atu'l-Asriyye. (Cilt 1-3)

Hacıeminoğlu, N. (1996). Karahanlı Türkçesi grameri. TDK Yayınları.

Ĥasan, A. (1966). en-Naĥwu'l-wâfi. Dâru'l-Ma'ârife. (Cilt 1-4)

Ĥassân, T. (1994). el-Lugatu'l-arabiyye-ma'nâhâ ve mebnâhâ. Dâru'â-æekâfe.

İşık, C. (2015). Arapça ile Türkçe arasındaki temel farklılıklar. İğdır Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 6, 119-146.

İbn 'Akîl, B. A. (1964). Şerh İbn 'Akîl. İntişarât-i Nâsır Husrev. 14. Baskı. (Cilt 1-2)

İbn Hişâm, C. 'A.Y. (2004). Şerh Şuzûru'z-zeheb fi ma'rifeti'l-'arab. Dâru't-Tala'i. (2000). Muĥni'l-ebîb 'an kutubi'l-e'ârîb. (thk. 'Abdullatîf Muhammed el-Hatîb). es- Silsiletu't-Turâsiyye (21). (Cilt 1-5)

İbn Mâce, M. Y. (2010). es-Sünen. (thk. 'İşâm Mûsâ Hâdî). Dâru's-Siddîk.

İbn Manzûr, C. M. M. (1985). Lisânu'l-'arab, Neşru Edebi'l Havza. (Cilt 1-16)

- Kaçalin, S. M., Ölmez M. (2023). Kaşgarlı Mahmud dîvânu lügâti't-türk Türk dilinin ilk sözlüğü. Vakıfbank Kültür.
- Kızılkaya, Y. (2020). Harf-i cerle müteaddîlik bağlamında fiil-harf-i cer ilişkisinin tahtlîli. Ekev Akademi Dergisi, 24(81), 508-521.
- Korkmaz, Z. (2007). Türkiye türkçesi şekil bilgisi. TDK Yayınları.
- Mâwerdî, (2013). Edebu'd-dîn ve'd-dünyâ. Dâru'l-Minhâc.
- Meydânî, A. İ. (2023). Mecma'u'l- Emsâl. Mektebetü'l-Asriyye.
- Râcihî, 'A. (1998). et-Taṭbîku'n-naḥwî. Dâru'l-Ma 'rife el-Câmi'iyye.
- Saḥawî, (1985). M. A. el-Maḳâşîdu'l-ḥasene. (thk. Muhammed 'Oâmâ el- Ḥuşṭ). Dâru'l-Kitâb.
- Sevinç, R. R. (2025). Dîvânu lügâti't-türk'te Türkçe ve Arapça arasında mukayese edilen unsurlarda benzer ve farklı yönlerin değerdendirilmesi. Rize İlahiyat Dergisi, 28(Nisan 2025), 81-96.
- Sîbeweyhi, 'A. 'U. K. (1983). el-Kitâb. (thk. 'Abdusselâm Muhammed Hârûn). 'Âlemu'l-Kutub. (Cilt 1-4)
- Suçin, M. H. (2006). Türkçe ve Arapça ikilemelerde sözcük diziliş ve ses benzeşmesi. EKEV Akademi Dergisi, 10(28), Yaz 2006, 281-294.
- Tanç, İ. H. (2015), Arapça ve Türkçenin isim tamlamaları açısından karşılaştırılması. Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3, 1-15.
- Tehanewî, M. 'A. (1996). Mewsu'âtu'l-keşşâfi ıstılahâtî'l-funûn ve'l-'ulûm. (thk. 'Ali Deḥrûc). Mektebetu Lubnân. (Cilt 1-2)
- Zeccâcî, A. İ. (1984). el-Cümel fi'n-nahw. (thk. Ali Tewfîk el-Ḥamad). Dâru'l-Emel.
- Zemaşerî, M. U. C. (2004). el-Mufasssal fî 'ilmi'l-'arabiyye. (thk. Fahr Sâlih Kadâreh). Dâru 'Âmârlin-Neşr ve Tevzi'.
- Zihnî, H. M. el-Müntehab ve'l-muḳteḍab fî ḳawâidis's-sarf we'n-na'ow, Marifet Yayınları. (Cilt 1-2)